

Prądnik. Prace Muz. Szafera	29	23–60	2019
-----------------------------	----	-------	------

JÓZEF PARTYKA¹, ANNA SOŁTYS-LELEK²

Ojcowski Park Narodowy, Ojców 9, 32-045 Sułoszowa, Polska,
e-mail: ¹jozef_partyka@poczta.onet.pl, ²ana_soltys@wp.pl

OJCOWSKI PARK NARODOWY: WYBRANE PROBLEMY OCHRONY PRZYRODY I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO¹

Ojców National Park: some issues relating to conservation of nature and cultural landscape

Abstract. The article discusses the main problems of protection of the natural and cultural heritage of the Ojców National Park – existing and potential threats, changes in xerothermic vegetation and landscape, taking active protection and monitoring its effects.

Key words: Prądnik Valley, active protection, protection of cultural landscape, protective tasks

WPROWADZENIE

Wśród dziesięciu form ochrony przyrody w Polsce parki narodowe mają najwyższą rangę. Dotychczas utworzono 23 parki zajmujące powierzchnię 316 748 ha (ok. 1% powierzchni kraju). Dodatkowo całość obszaru parków narodowych podlega jednocześnie ochronie w ramach europejskiej sieci Natura 2000. Środowiska naukowe oraz przedstawiciele organizacji pozarządowych, zgłaszają potrzebę utworzenia jeszcze 15 nowych, z których trzy – Jurajski (w północnej części Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej), Mazurski (na pojezierzu Mazurskim) i Turnicki (na pogórzu Przemyskim) mają gotowe dokumentacje przyrodnicze. W „Krajowej strategii ochrony i zrównoważonego użytkowania różnorodności biologicznej“ z 2007 r., rząd za swój priorytet uznał „powołanie Turnickiego, Jurajskiego, Mazurskiego Parku Narodowego oraz powiększenie Parków Narodowych: Białowieskiego i Karkonoskiego”. Do dziś żaden z tych postulatów nie doczekał się realizacji. Na podstawie obowiązującej ustawy o ochronie przyrody z 16 kwietnia 2004 r. nie utworzono żadnego nowego parku narodowego. Zapisy ustawowe wymagają uzgodnienia projektów nowych parków narodowych z lokalnymi samorządami, które nie wyrażają na to zgody w obawie przed ograniczeniami gospodarczego użytkowa-

¹ Niniejsze opracowanie jest przeredagowaną i uaktualnioną wersją referatu przygotowanego na konferencję „Prehistoryczna kopalnia „Krzemionki Opatowskie” – Pomnik Historii, na tle problemów badań, ochrony i zagospodarowania pradziejowych kopalń krzemienia w Polsce i w Europie”, Krzemionki, pow. Ostrowiec Świętokrzyski, 18–21 kwietnia 2013 r.

nia tych terenów. W związku z tym przy obecnych zapisach ustawowych praktycznie nie ma możliwości utworzenia kolejnego parku narodowego. Do zablokowania idei utworzenia albo powiększenia parku narodowego wystarczy już brak zgody nawet jednego z uczestniczących w nim organów samorządowych. Jedna rada gminy, powiatu czy sejmiku województwa są w stanie skutecznie zahamować cały proces.

Ojcowski Park Narodowy (OPN), najmniejszy w Polsce, utworzony w 1956 r. (jako szósty z kolei) zajmuje mały fragment Wyżyny (Jury) Krakowsko-Częstochowskiej. Jego powierzchnia wynosi obecnie 2163,21444 ha i obejmuje najbardziej skalisty fragment Doliny Prądnika o długości 12 km i dolny odcinek doliny Sąspowskiej o długości około 5 km. Wokół niego rozciąga się strefa ochronna o powierzchni 6777 ha. Niewielką korektę granic przeprowadzono w 1997 r.

Dolina Prądnika i jej sąsiedztwo jest jednym z ciekawszych miejsc Europy środkowej, wyróżnia się bowiem bogactwem form przyrodniczych, kulturowych i krajobrazowych. Ponadto charakteryzuje się w miarę dobrze zachowanym łańcem przestrzennym dającym w połączeniu z walorami przyrodniczymi interesujący przykład koegzystencji dóbr natury i dziedzictwa kulturowego.

Dolina była dwukrotnie proponowana do wpisania na listę dziedzictwa światowego UNESCO. Pierwszy raz w 1978 r. i po raz drugi w 2001 r. W dokumentacji uzasadniającej wpis przed 18 laty za jeden z głównych argumentów uznano: *czytelne w krajobrazie doliny nawarstwianie się osadnictwa i form dziedzictwa kulturowego, pozostających w harmonii z unikatowymi tworamii przyrody ożywionej i nieożywionej. W lokalnym krajobrazie, który charakteryzują pozostałości różnych epok geologicznych i paleontologicznych, zachowały się ślady licznych historycznych form użytkowania ziemi: od rolnictwa, przez funkcje obronne, dawny przemysł po funkcje uzdrowiskowe oraz najnowsze formy ochrony i udostępniania cennego z tak wielu względów terenu. Owo dopełnianie się elementów przyrodniczych z kulturowymi, ich koegzystencja decydująca o unikatowym charakterze krajobrazu kulturowego, to największy walor tego niezwykłego obszaru*². W związku z wpisaniem na tę listę w 2003 r. sześciu obiektów sakralnej architektury drewnianej Małopolski Południowej (Binarowa, Blizne, Dębno, Haczów, Lipnica Murowana i Sękowa), Dolina Prądnika została pominięta. W 2003 r. organy doradcze Komitetu Światowego Dziedzictwa UNESCO – IUCN (ochrona natury) i ICOMOS (ochrona zabytków) wydały negatywną rekomendację w sprawie wpisania Doliny Prądnika na listę Światowego Dziedzictwa. Uznano wówczas, że polska propozycja nie zawiera elementów o znaczeniu uniwersalnym, wskazały natomiast jej znaczenie europejskie i podkreśliły znakomity poziom jej ochrony i zarządzania. IUCN zasugerowała wystąpienie strony polskiej o inną formę międzynarodowego uznania, np. dyplom honorowy Rady Europy, zgłoszenie do programu Natura 2000 Komisji Europejskiej lub włączenie do programu UNESCO Man and Biosphere³. W 2004 roku rozpoczęto starania o włączenie Ojcowskiego Parku Narodowego do programu sieci obszarów objętych ochroną przyrody na terytorium Unii Europejskiej – Natura 2000, do której Park został wpisany w 2007 r. na podstawie dyrektywy siedliskowej Rady Europy 92/43/EWG z dnia 21 maja 1992 r. w sprawie ochrony siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory pn. PLH 120004 „Dolina Prądnika”.

² Przygotował zespół w składzie: Janusz Bogdanowski, Roman Marcinek, Olga Dyba, Zbigniew Myczkowski, Józef Partyka, Andrzej Siwek, Tadeusz Śledzikowski, współpraca Marian Kornecki, konsultanci: prof. dr hab. Andrzej Tomaszewski i prof. dr hab. Maria Łuczyńska-Bruzda. Warszawa 2001. Maszynopis, Biblioteka OPN.

³ Strona polska do tej pory takiego wniosku nie złożyła.

Tabela 1. Struktura użytkowania ziemi na obszarze Ojcowskiego Parku Narodowego w latach 1957–2014
 Table 1. Land use structure in the area of the Ojców National Park 1957–2014

Kategoria użytków Land use categories	1957 %	1982 %	1994 %	2012-2014 %
Lasy Forests	61,7	65,7	71,4	76,3
Grunty orne Arable lands	18,0	16,2	9,3	1,5
Łąki i pastwiska – Meadows i grasslands	10,6	9,2	11,9	ok. 4

Większość powierzchni Ojcowskiego Parku Narodowego pokrywają zbiorowiska leśne – 1650,80 ha (76,31% powierzchni Parku, z czego 338,50 ha stanowi własność prywatną) i grunty rolne – 418,01 ha (w tym powierzchnia gruntów obcej własności 343,98 ha), z czego na łąki i pastwiska 81 ha (niespełna 4% powierzchni Parku). Na pozostałe grunty (osadnictwo i inne) przypada 133 ha (6%). Własność obca zajmuje nadal 30% powierzchni OPN.

Taka struktura własnościowa jest nadal źródłem różnych problemów z wykonywaniem praktycznej ochrony i przyczyną konfliktów między przyrodą a działalnością człowieka. Nie zdołały jej poprawić prowadzone od lat 60. XX w. wykupy gruntów prywatnych mimo, że w ich efekcie zwiększył się odsetek powierzchni w zarządzie OPN. Począwszy od 1961 r. do 2018 r. wykupiono niespełna 380 ha, w tym 165 ha lasu i ponad 200 ha gruntów rolnych, w tym 25 ha łąk. Najwięcej gruntów prywatnych zdołano nabyć w 1968 r. oraz latach 70. i 80. XX w. (nawet po 20–40 ha rocznie) oraz w 2002 r. – 33 ha. W latach następnych akcja wykupów uległa znacznemu zahamowaniu; w ciągu roku nabywano zaledwie kilka ha lub poniżej 1 ha, korzystając kilkakrotnie z prawa pierwokupu za środki uzyskane z Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej.

Na terenie Parku położona jest w całości wieś Ojców, administracyjnie zajmująca około 45% powierzchni OPN oraz fragmenty kilku sąsiednich jednostek osadniczych, których zabudowa wchodzi na teren Parku (Biały Kościół, Prądnik Korzkiewski, Sąsów, Skała z przysiółkiem Grodzisko, Smardzowice, Sułoszowa z Pieskową Skałą, Wielmoża, Wola Kalinowska z Młynnikiem). Pozostawienie wsi Ojców w centrum OPN, zajmującej praktycznie fragment wąskiego dna Doliny Prądnika z osadnictwem skupionym między pozostałościami ojcowskiego zamku a Krakowską Bramą, rodziło różne konflikty lokalnej społeczności z administracją Parku, które szczególnej ostrości nabierały w latach 1960–1989. Ich przyczyną, oprócz restrykcji budowlanych, były ograniczenia w prowadzeniu działalności gospodarczej, zwłaszcza handlu, w tym usług gastronomicznych, na którą monopol praktycznie miało państwo. Po przemianach ustrojowych w 1989 r. uległy one wprowadzeniu załagodzeniu – obydwie strony, tj. Park i mieszkańcy zdani są na stałą współpracę z przestrzeganiem obowiązującego prawa – jednakże co jakiś czas pojawiają się konflikty w różnym zakresie i natężeniu nawet z próbami wydzielenia samej wsi Ojców lub jej części z obszaru Parku jako osobnej enklawy poza OPN (Partyka 2000).



Ryc. 1. Widok na wzgórze Parnas i miejsce planowanej inwestycji (oznaczone strzałką). Fot. J. Baran, 2019 r.

Fig. 1. View of Parnassus Hill and place of planned investment (marked with an arrow). Photo by J. Baran 2019

Obecne problemy ochrony Parku wynikają głównie z narastającej antropopresji spowodowanej rozwojem osadnictwa i komunikacji, zmian użytkowania ziemi w pobliżu granic OPN. Konflikty te, potęguje położenie Parku w sąsiedztwie wielkich aglomeracji miejskich i przemysłowych oraz wiążący się z tym coraz większy ruch turystyczny (samochodowy i pieszy), z sezonowym przekraczaniem pojemności, brak zrozumienia wśród samorządów lokalnych, które przedkładają krótkotrwałe ożywienie gospodarcze płynące z kolejnych nowych inwestycji nad interes ogólnospołeczny. Dochodzi do tego prawo umożliwiające stosunkowo łatwe przeklasyfikowanie gruntów rolnych na budowlane (Partyka, Zółciak 2009). Obszar OPN wciąż stanowi rodzaj wyspy pozbawionej naturalnej łączności poprzez leśne korytarze ekologiczne nawet z najbliższymi większymi kompleksami lasów i z innymi pobliskimi ostojami przyrody.

Należy jednak zauważyć, że wpływ człowieka na szatę roślinną i krajobraz Parku jest dwojaki. Z jednej strony człowiek ingerując w środowisko naturalne dolin Prądnika i Sąspówki spowodował wytworzenie unikatowego dla tego obszaru krajobrazu kulturowego. Z drugiej strony niekontrolowane gospodarowanie powoduje jego niszczenie.

Problemy ochrony przyrody i krajobrazu Ojcowskiego Parku Narodowego były przedmiotem wielu badań naukowych ze szczególnym uwzględnieniem przemian szaty roślinnej, znajdują one odbicie w licznych publikacjach, niejednokrotnie przedstawiano je na konferencjach i sympozjach naukowych organizowanych w latach 1973–2017. Zagadnieniom tym jest poświęcona obszerna literatura, której wybór zamieszczono na końcu tej pracy. Z ważniejszych drukowanych opracowań dotyczących szaty roślinnej należy wymienić publikacje W. Bąby (1997, 1999, 2001, 2007), J. Kornasia i E. Dubiela (1990), A. Medveckiej-Kornaś i J. Kornasia (1963), S. Michalika (1974, 1990a, b, 1991), A. Sołtys-Lelek i B. Barabasz-Krasny (2007, 2011a, b). Problemy ochrony krajobrazu były przedmiotem

badań i tematem prac przeglądowych S. Michalika (1985) A. W. Bidermana (1991), J. Partyki (2000, 2001, 2015, 2016), znalazły się także w syntetycznych opracowaniach na temat planowania przestrzennego Ojcowskiego Parku Narodowego M. Łuczyńskiej-Bruzdy (1981), J. Partyki, A. Klasy i J. Żółciaka (1996–1997). Zagadnienia ochrony walorów krajobrazowych Ojcowskiego Parku Narodowego w świetle kolejnych ustaw o ochronie przyrody, funkcjonowanie, ochronę Parku i jego otuliny szczególnie w aspekcie planowania przestrzennego omówiła A. Zachariasz (2008). Problemów tych dotyczyły także obszerne, przeglądowe opracowanie A. Klasy i A. Sołtys-Lelek (2014), jednakże ze względu na ich wagę i rosnące wciąż zagrożenie zwłaszcza krajobrazu najbliższego otoczenia Ojcowskiego Parku Narodowego w niniejszym artykule ponownie zwrócono uwagę na ich skalę i wciąż pojawiające się zagrożenia dla dalszej ochrony najmniejszego parku narodowego w Polsce.

Celem niniejszego artykułu przeglądowego jest więc przedstawienie istniejących i potencjalnych zagrożeń Ojcowskiego Parku Narodowego, w tym zmian jakie zachodzą w roślinności kserotermicznej, w krajobrazie oraz omówienie ochrony czynnej i prowadzonego monitoringu jej efektów. W pracy wykorzystano głównie materiały zawarte w rocznych sprawozdaniach z działalności OPN oraz wyniki prowadzonego monitoringu i oceny efektów zabiegów ochrony czynnej zbiorowisk nieleśnych, głównie naskalnych.

DZIEDZICTWO PRZYRODNICZE I KULTUROWE

Celem parków narodowych jest ochrona dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego. Wyróżniają się one szczególnymi wartościami naukowymi, przyrodniczymi, społecznymi, kulturowymi i wychowawczymi. Są powszechnie akceptowane w społeczeństwie chociaż ich ochrona spotyka się ze sprzecznymi interesami różnych grup społecznych, co wywołuje liczne konflikty zwłaszcza na tle nadmiernej eksploatacji ich przestrzeni przyrodniczej, w tym wykorzystania turystycznego, presji na nowe inwestycje budowlane zwłaszcza na terenie ich otulin. Problemy te, są przedmiotem badań naukowych prowadzonych w parkach, a do najważniejszych należą relacje między parkami a społecznościami lokalnymi oraz ekonomicznym oddziaływaniem na gospodarkę sąsiadujących gmin (por. Hibszer 2013; Kulczyk-Dynowska 2018; Mika i in. 2015; *Model optymalizacji funkcjonowania parków...* 2019). Publikacje przeglądowe omawiają szersze tło różnych zagrożeń parków narodowych, także ich krajobrazu (Kalinowska 2014; Radziejewski 2011).

Wśród polskich parków narodowych – Ojcowski jest typowym przykładem wielu przestrzennych konfliktów. Położenie Parku w pobliżu aglomeracji śląsko-krakowskiej wpływa na wzmożony ruch turystyczny, ogromny napór inwestycyjny, izolację i wyspowy charakter jego obszaru.

Dolina Prądnika w granicach Ojcowskiego Parku Narodowego jest głębokim jarem krasowym z licznymi formami skalnymi i tak jest też postrzegana w świadomości społecznej. Jej strome zbocza porastają lasy, płaskie dno zajmują łąki i niewielkie fragmenty zanikających pól uprawnych, zaś większe kompleksy skalne i ich sąsiedztwo pokrywają zbiorowiska roślinności nieleśnej, murawy kserotermiczne i ciepłolubne zarośla. Szatę roślinną wyróżnia duże zróżnicowanie i mozaikowy układ biocenoz.

Teren ten wyróżnia się oryginalną rzeźbą wynikającą z podłoża geologicznego, które stanowią wapienie górnojurajskie. W wyniku działania wód krasowych powstały głębokie doliny i liczne wąwozy. Osobliwy krajobraz urozmaicają strome ściany masywów skalnych



Ryc. 2. Wypas w rejonie Skał Pochylce i Łamańce, 1960 r. Źródło: www.malopolskie.fotopolska.eu

Fig. 2. Pasturage near the Rocks „Pochylce” and „Łamańce”, 1960. Source: www.malopolskie.fotopolska.eu

ków roślin, tj. 25% flory OPN, w tym wiele taksonów rzadkich i zagrożonych w skali kraju. Dlatego też obecnie są one niezwykle istotne dla Parku z punktu ochrony bioróżnorodności. Do najcenniejszych zalicza się: murawę kwiecistą z lebindką pospolitą *Origano-Brachypodietum* Medw.-Korn. et Kornaś 1963 oraz murawę z kostrzewą bruzdkowaną *Koelerio-Festucetum rupicolae* Kornaś 1952, w których notuje się do 27 gatunków na 1 m². Ich bogactwo florystyczne zależy od panujących tu specyficznych warunków siedliskowych oraz stałych zabiegów ochrony czynnej (Michalik 1990a, 1990b, 1991b, 1996a).

Oprócz wartości przyrodniczych na terenie Parku znajdują się również liczne obiekty kulturowe. Obszar ten był zamieszkiwany od czasów przedhistorycznych, co potwierdzają badania archeologiczne. Najstarsze ślady obecności człowieka datowane na paleolit odkryto w jaskiniach: Ciemnej, Koziarni, Nietoperzowej, Mamutowej i w schronisku Wylotnym. Z jaskini Maszyckiej pochodzą interesujące znaleziska z końca paleolitu, związane z kulturą magdaleńską i pozostałości licznych obozowisk w jaskiniach i schroniskach skalnych. Ponadto w Jaskini Ciemnej znaleziono ząb człowieka, który ma około

oraz różne formy skałkowe. Na terenie OPN znajduje się ponad 700 jaskiń, a do najdłuższych należą: Łokietka (320 m) i Ciemna (230 m) – obydwie udostępnione do zwiedzania.

Duże urozmaicenie rzeźby terenu oraz mikroklimatu wpłynęły na bogactwo i różnorodność flory Parku. Na terenie OPN występuje około 950 gatunków roślin naczyniowych o zróżnicowanych wymaganiach ekologicznych i pochodzeniu, w tym około 50 gatunków górskich i ponad 200 ciepłolubnych gatunków rosnących głównie na południu Europy. Dotychczasowe badania wskazują na bytowanie na terenie Parku około 7 tysięcy gatunków zwierząt, zaś ogólną ich liczbę szacuje się na 12 tysięcy. Najbardziej charakterystyczną dla tego terenu grupą fauny są nietoperze, których występuje tutaj 19 gatunków, spośród 25 znanych z Polski (Partyka, Klasa 2008; Grzywiński, Klasa nplb, obserwacje Służb Parku).

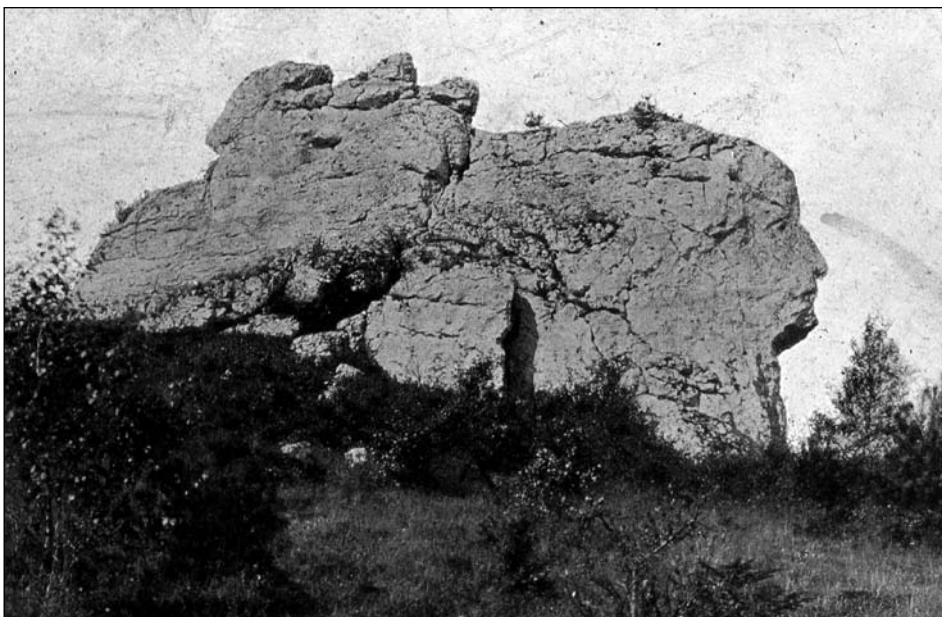
Jednym z ważniejszych składników szaty roślinnej i malowniczym elementem krajobrazu Parku są ekosystemy nieleśne. Do najważniejszych z nich należą murawy kserotermiczne, które skupiają blisko 230 gatun-

50 tys. lat (Willman i in. 2019). Neolit reprezentują kopalnie i pracownice krzemieniarskie stwierdzone w bezpośrednim sąsiedztwie OPN. Z wczesnego średniowiecza pochodzą relikty zamku Skała w Sułoszowej i Wyszogród na Górze Okopy.

Wśród zabytków architektury na uwagę zasługuje dobrze zachowany, renesansowy zamek w Pieskowej Skale, pozostałości gotyckiego zamku w Ojcowie, XVII-wieczny zespół sakralny zwany pustelnią bł. Salomei w Grodzisku oraz przykłady budownictwa uzdrowskiego z przełomu XIX i XX wieku. Wody potoku Prądnik napędzały niegdyś kilkadziesiąt młynów, kuźni, szabelni, prochni, foluszy, papierni i innych zakładów. Na tle tej wybitnej różnorodności biologicznej zaznacza się wyraźnie obecność człowieka i jego działalność od czasów najdawniejszych po wiek XXI, wywierająca silne piętno w krajobrazie doliny Prądnika i okolic.

Od okresu preborealnego do czasów nowożytnych dna dolin na obszarze dzisiejszego Parku były zabagnione. Porastały je głównie szuwary, torfowiska, zarośla olszowe (Alexandrowicz 1988). Dopiero od początku XX wieku w wyniku osuszenia podłoża nastąpił ekspansywny rozwój świeżych łąk rajgrasowych (Michalik 1974). Na tym terenie dominowały zbiorowiska leśne, za wyjątkiem okresu silnego ochłodzenia w trakcie ostatniego zlodowacenia około 75–65 i 30–20 tysięcy lat temu (Cyrek 2006). Osadnictwo na obszarze dzisiejszego Parku pojawiło się w XIII wieku (Kołodziejski 2006). Osadnicy zaczęli karczować lasy pod uprawy, pozyskiwać drewno na budowę i opał, wypasać inwentarz (Trzcionka 2004). Szczególne nasilenie antropopresji na tym terenie miało miejsce do drugiej połowy XIX w., a praktycznie trwało do okresu międzywojennego i dotyczyło głównie zbiorowisk leśnych. W XIX wieku dokonano na tym terenie dużych wylesień. Na początku XIX wieku lasy zajmowały 79,1% powierzchni, 100 lat później 58,2%, a w 1930 roku już tylko 53,7% (Chwistek 2008). Były to zmiany silnie zauważalne w krajobrazie. Odlesione zbocza dolin, halizny, w wyniku systematycznego wypasu i koszenia przekształcone zostały w łąki, pastwiska oraz murawy (Biderman 1990; Partyka 2005).

W XIX wieku krajobraz Doliny Prądnika tworzyły zagrody folwarczne, pasące się zwierzęta, łąki, lasy, skaliste wąwozy, ostańce skalne oraz zabytkowe zamki. Na przełomie XIX i XX w. w wyniku rozwoju uzdrowskiego powstały tu liczne pensjonaty, wille, duży zakład wodoleczniczy „Goplana”, obiekty gastronomiczne i handlowe, kaplica „Na Wodzie” oraz Park Zdrojowy, lokowane głównie w Ojcowie wzdłuż rzeki Prądnik. Pierwotnie rozwój architektury uzdrowskiej inspirowany był motywami alpejskimi, z czasem kultywowana była architektura regionalna, zwłaszcza drewniana, oparta na wzorach budownictwa nawiązującego do stylu zakopiańskiego. Z czasem wykształcił się styl ojcowski, mający początek w rodzimych formach regionalnych, jednak z uwzględnieniem wcześniejszych naleciałości (Zawilińska, Kochel 2018). W latach 20. XX w. planowano budowę dużego osiedla uzdrowskiego na Złotej Górze, które nawiązywać miało do koncepcji miastogrodu, ale projekt nie został zrealizowany. Wybudowano na tym terenie tylko kilka willi, nawiązujących architektonicznie do stylu zakopiańskiego. Po II wojnie światowej, wraz z upadkiem funkcji uzdrowskich, rozwój miejscowości został zahamowany, a wiele budynków zdrojowych nie przetrwało do dzisiejszych czasów (Partyka, Ziarkowski 2016). Na terenie Parku znajduje się aktualnie 43 obiekty zabytkowe, z czego własność parku stanowi ok. 20 obiektów, reszta należy do osób prywatnych, kościoła i innych instytucji, takich jak Zamek Królewski na Wawelu (Oddział Pieskowa Skała) i PTTK (Baranowska-Janota i in. 2004).



Ryc. 3. Ojców, pow. Kraków. Murawy kserotermiczne w otoczeniu skały Sfinks na Górze Rusztowej. Widokówka z XIX wieku. Zbiory Ojcowskiego Parku Narodowego

Fig. 3. Ojców, Kraków district. Xerothermic grasslands around the Sfinks Rock on Rusztowa Hill. Postcard from the 19th century. from the collection of the Ojców National Park



Ryc. 4. Ojców, pow. Kraków. Rok 2007. Buczyna karpacka w rejonie skały Sfinks. Fot. R. Cieślik

Fig. 4. Ojców, Kraków district. 2007. Carpathian beech forest near the Sfinks Rock. Photo: R. Cieślik

Odrębność przyrody tego terenu i kulturowy krajobraz od dawna wzbudzały zainteresowanie ludzi nauki i kultury, zwłaszcza w XIX w. gdy granica zaborów odcięła Ojców od Krakowa. W czasach gdy upowszechniała się świadomość narodowa, dla mieszkańców zaboru rosyjskiego Dolina Prądnika stała się jedną z najważniejszych ości polskości. Wówczas na jej temat powstało dużo prac naukowych, relacji pamiętnikarskich, dzieł ikonograficznych, zgromadzono bogatą literaturę (Partyka 2005, 2009, 2010a, b).

Tak ukształtowany krajobraz na terenie wcześniej użytkowanym gospodarczo objęto ochroną prawną tworząc tu ponad 60 lat temu Ojcowski Park Narodowy. Celem podjętych wówczas i realizowanych do dziś działań, jest ochrona wszystkich elementów środowiska przyrodniczego, krajobrazu i zabytków kultury ze szczególnym uwzględnieniem różnorodności przyrodniczej, zwłaszcza florystycznej i faunistycznej, ukształtowanej przez czynniki naturalne przy udziale umiarkowanej i ekstensywnej działalności człowieka prowadzącej do kształtowania harmonijnego krajobrazu.

GŁÓWNE ZAGROŻENIA KRAJOBRAZU KULTUROWEGO

Od początku funkcjonowania OPN dostrzegano zagrożenia dla miejscowej przyrody i walorów krajobrazowych wynikające z działalności człowieka (Partyka 2005; Partyka, Żółciak 2005, 2009). Do pierwszej grupy zagrożeń zaliczyć możemy silną presję lokowania zabudowy kubaturowej nie tylko w otulinie ale i w granicach Parku Narodowego. Przeciwdziałać im miały m.in. plany zagospodarowania przestrzennego z 1965 i 1970 r. wprowadzające zakaz zabudowy w granicach Parku, z dopuszczeniem wymiany substancji na określonych warunkach. O znaczeniu ochrony walorów krajobrazowych oraz właściwego kształtowania krajobrazu doliny Prądnika w tym zabudowy i architektury budynków świadczy fakt, że w 1957 r. przy Komisji Planowania Przestrzennego OPN powołano stanowisko architekta Parku. Funkcję tę do 1981 r. pełniła społecznie dr inż. arch. Maria Łuczyńska-Bruzda, a w latach 1982–2017 etatowy pracownik Parku. Ograniczenia budowlane na terenie Parku regulowało także Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 14 stycznia 1956 r. w sprawie utworzenia Ojcowskiego Parku Narodowego, które zapisem w paragrafie 11 wprowadzało zakaz wnoszenia bez uzgodnienia z Radą Parku wszelkich budowli wchodzących w skład budownictwa indywidualnego jak i budownictwa dla celów społecznych. W kolejnym rozporządzeniu Rady Ministrów w sprawie Ojcowskiego Parku Narodowego z 8 sierpnia 1997 r. ten zapis usunięto.

Negatywne skutki korekty powyżej wzmiankowanego zapisu można było już w niedługim czasie od jej dokonania, zaobserwować w krajobrazie kulturowym Parku. Wśród nich wymienić należy w szczególności: silną presję zabudowy, także na obszarze Parku w samej Dolinie Prądnika, przebudowę budynków mieszkalnych bez zachowania tradycyjnego tzw. „stylu ojcowskiego”, zagęszczanie zabudowy na działkach prywatnych z istniejącą już zabudową kubaturową, czy wreszcie obserwowane od 2001 roku lokowanie na gruntach prywatnych przy szlakach turystycznych, zwykłych przyczep gastronomicznych, często w sąsiedztwie zabytkowych budynków lub okazałych masywów skalnych, co oczywiście koliduje z otoczeniem. Działania takie budzą słuszny sprzeciw lokalnych społeczności, jednakże w oparciu o przepisy ustawy o ochronie przyrody, dyrektor Parku ma ograniczone możliwości we wprowadzaniu ograniczeń w tym zakresie.



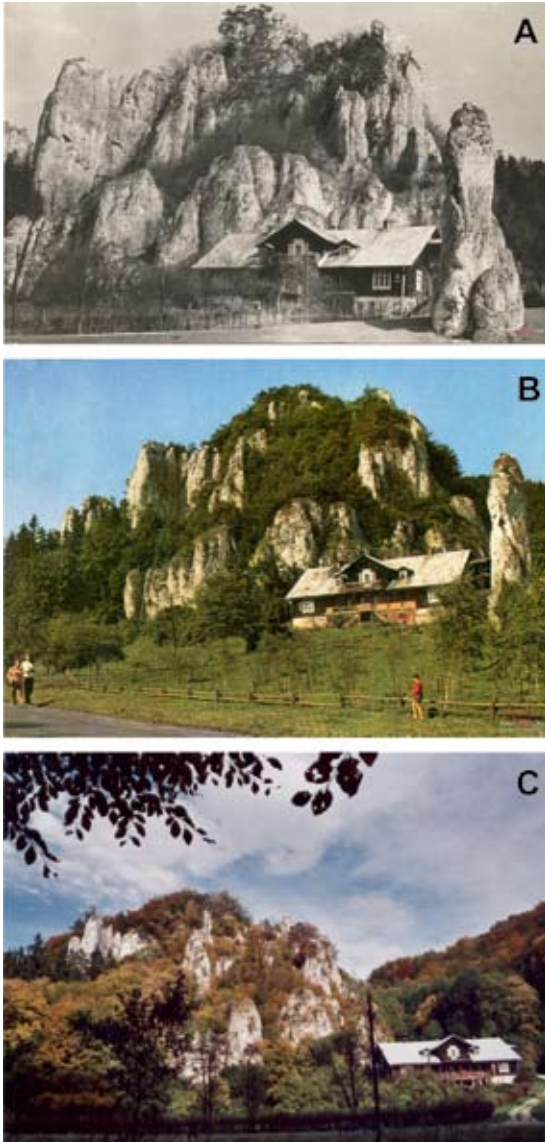
Ryc. 5. Grodzisko, pow. Kraków. Zdjęcia lotnicze rejonu masywu Skaly Długiej z lat 1957, 1996 i 2012. Widać zmieniającą się powierzchnię ekosystemów nieleśnych. Fot. Polskie Przedsiębiorstwo Geodezyjno-Kartograficzne, Warszawa

Fig. 5. Grodzisko, Kraków district. Aerial photographs of the Skala Długa Massif from the years 1957, 1996 and 2012. One can see the changing surface of the non-forest ecosystems. Photo: Polskie Przedsiębiorstwo Geodezyjno-Kartograficzne, Warsaw

Realizacja kompleksowej ochrony krajobrazu kulturowego jako ochrona osobliwej mozaiki elementów przyrodniczych, geograficznych, historycznych i kulturowych jest utrudniona poprzez brak stosownych jednolitych uregulowań prawnych. W polskim prawodawstwie w celu ochrony całości krajobrazu kulturowego należy sięgnąć do dwóch dokumentów: w celu ochrony krajobrazu przyrodniczego do ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. O ochronie przyrody (uoop) (tekst jedn. Dz. U. z 2020 r., poz. 55), a instrumenty prawne potrzebne w ochronie krajobrazu kulturowego zawierają: ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. O ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2019 poz. 730), rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 11 stycznia 2019 r. w sprawie sporządzania audytów krajobrazowych (Dz. U. z 2019 r., poz. 394), ustawa zw. krajobrazową z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (Dz. U. z 2015, poz. 774). Jednakże, jak zauważa Degórski (2015) jest ona niewykorzystaną szansą zbudowania spójnego systemu ochrony krajobrazu. Regulacja ta, nie tworzy ram prawnych dla spójnej jego ochrony i nie rekomenduje kompleksowych działań w zakresie zarządzania krajobrazem, a główny nacisk skierowany jest na porządkowanie przestrzeni pod kątem likwidacji reklam przydrożnych. Audyt krajobrazowy stworzono jako nowe narzędzie na poziomie regionalnym. Ma on umożliwić m.in. wyodrębnienie i określenie zasad ochrony i kształtowania krajobrazów priorytetowych w tym parków narodowych, ale jednocześnie nie wskazuje na konieczność uwzględniania wyników audytu w decyzjach o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu (Krajewski, Mastalska-Cetera 2016).

Na terenach będących w użytkowaniu wieczystym Parku obowiązują przepisy uoop. Administracji Parku brak jest natomiast narzędzi do ochrony krajobrazu kulturowego. Dodatkowo na terenie Parku uwidacznia się dość poważny problem, mianowicie znaczny udział gruntów innych własności (tj. m.in. prywatnych, gminnych, kościelnych), które zajmują powierzchnię 751,6 ha. Ochrona krajobrazowa, polegająca na zachowaniu jego „cech charakterystycznych” powinna odgrywać ważną rolę zarówno na gruntach Skarbu Państwa, jak i na gruntach prywatnych w Parku. Jednakże, Artykuł 15 ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. O ochronie przyrody zawiera szereg potrzebnych zakazów, obowiązujących na obszarze parku narodowego. Niestety mają one jedynie zastosowanie w odniesieniu do gruntów Skarbu Państwa i nie mogą być stosowane w przypadku gruntów prywatnych, objętych ochroną krajobrazową. Taki zapis uniemożliwia racjonalną i kompleksową ochronę krajobrazu kulturowego.

Zbyt ogólne przepisy prawne uoop powodują niekiedy wieloletnie procesy administracyjne w obronie obszaru parku i jego krajobrazu przed degradacją. Częściowo zasady ochrony walorów krajobrazowych Parku zostały wpisane przez władze gminne do „miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego” lub „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego”. W dokumentach tych znajdują się zapisy mówiące min. o preferowaniu rozwiązań w maksymalnym stopniu podkreślających walory środowiska przyrodniczego i kulturowego oraz krajobrazu, ale trudno uznać, że znajduje to potwierdzenie w rzeczywistości, patrząc na to jak zmienił się krajobraz doliny Prądnika i jej najbliższego otoczenia oraz jak został zaburzony historycznie ukształtowany krajobraz kulturowy. Obserwując te poczynania prywatnych właścicieli działek na terenie Parku, można mieć wrażenie, że odbywają się one poza wszelką kontrolą. Postulaty ochrony krajobrazu kulturowego zawarte w Planach zagospodarowania gmin czy Studiach kierunków i uwarunkowań za-



Ryc. 6. Ojców, pow. Kraków. Widok na masyw Skał Panieńskich. A – Skały Panieńskie, rok 1959 (www.malopolskie.fotopolska.eu), B – Skały Panieńskie, rok 1968 (www.malopolskie.fotopolska.eu), C – skały zarośnięte przez drzewa i krzewy, koniec lat 90. XX wieku. fot. R. Cieślík

Fig. 6. Ojców, Kraków district. View of the Skały Panieńskie Massif. A – Skały Panieńskie, 1959 (www.malopolskie.fotopolska.eu), B – Skały Panieńskie, 1968 (www.malopolskie.fotopolska.eu), C – rocks overgrown with trees and shrubs, end of 1990s. Photo: R. Cieślík

gospodarowania przestrzennego są czysto formalnym wymogiem, nie mającym, jak widać, podstaw w realizacji.

Przykładem może być wprowadzanie nowej zabudowy, nawet nielegalnie, która z czasem ulegała legalizacji czy budowa w 2003 r. i powiększanie w 2008 r. oczyszczalni ścieków dla gminy Sułoszowa w Dnie Doliny Prądnika w pobliżu atrakcyjnych pod względem krajobrazowym skał Wdowich i ujściowego odcinka doliny Młynnickiej (Zachwytu). Również niefortunnym rozwiązaniem była budowa oczyszczalni ścieków w Ojcowie w 2009 r., wprawdzie znacznie mniejszego obiektu niż dla gminy Sułoszowa, ale na pewno elementu obcego w krajobrazie Doliny Prądnika i w pobliżu Krakowskiej Bramy. Przykładem tzw. „pełzającej” zabudowy jest tzw. mała architektura w Prądniku Korzkiewskim poniżej wąwozu Stodoliska gdzie ponad ćwierć wieku temu na prywatnych gruntach ustawiono przyczepy kampingowe i wiaty. Obecne przepisy prawa budowlanego nie wymagają uzyskiwania pozwoleń na wznoszenie tego typu obiektów. Łatwo się domyślać jaki będzie ich przyszły los. Jest tylko kwestią czasu kiedy ulegną one nieoczekiwanej „metamorfozie” zamieniając się w trwałe obiekty budowlane (mieszkalne).

Paradoksalnie plany miejscowe obejmujące tereny w otulinie Parku zamiast wzmacniać ład przestrzenny, stały się narzędziami do tworzenia olbrzymich rezerw terenowych pod mieszkalnictwo i inwestycje. Ponadto w sytuacji braku planów miejscowych za pomocą decyzji o warunkach zabudowy można w otulinie zbudować niemal dowolny obiekt

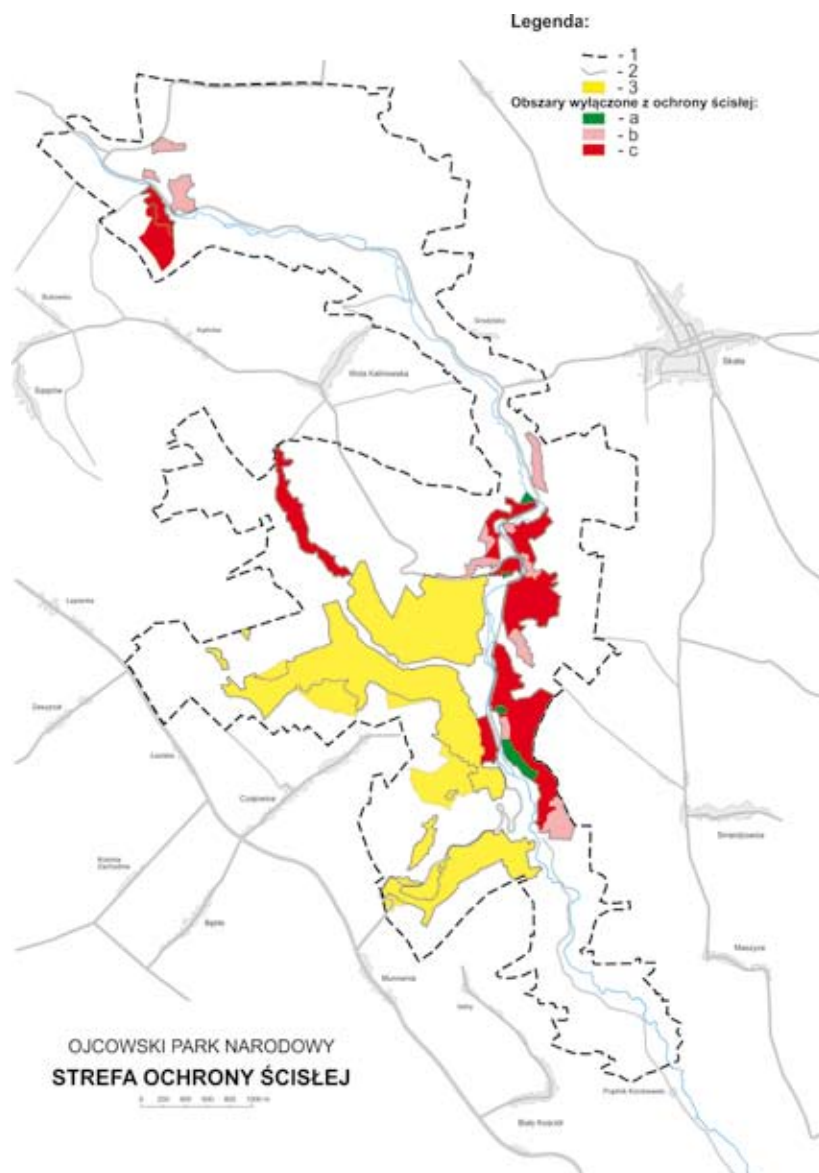
kolidujący z otoczeniem w sensie przestrzennym, architektonicznym i funkcjonalnym. Przewaga orzecznictwa na korzyść indywidualnego prawa własności jest powodem nieskuteczności prawa planistycznego, co również dotyczy aktualnie obowiązującej ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Izdebski 2013; Degórski 2015).

Dlatego, dużym problemem jest ochrona otwartego krajobrazu kulturowego w otulinie Ojcowskiego Parku Narodowego. Zmiany w intensywności zabudowy otuliny, jakie nastąpiły w ciągu ostatnich 30 lat można określić już jako urbanizacja krajobrazu, która objęła wszystkie skale przestrzenne łącznie z architektonicznymi. Główną przyczyną takiego stanu jest odchodzenie jej mieszkańców od tradycyjnego modelu gospodarki rolnej, czego konsekwencją jest przekształcenie lub sprzedaż gruntów rolnych na cele nierolnicze. Powstaje nowa przestrzeń (z przeznaczeniem na zabudowę, w tym obcą dla tego regionu wielorodzinną, związaną z turystyką, rekreacją itp.) poddana niejednokrotnie celom koniunkturalnym, związanym z doraźnymi korzyściami, lokalną polityką, co już samo w sobie zawiera możliwość przeważnie szkodliwych przekształceń krajobrazowych. Elementem potęgującym wrażenie nieładu przestrzennego w otulinie jest różnorodność form architektonicznych. Zagrody wiejskie składają się z budynków o różnym wyglądzie i nie stanowią zharmonizowanego zespołu.

W najbliższym otoczeniu OPN, niemal przy jego granicach lokowane są obiekty budowlane, nawet wielkokubaturowe. Przykładem może być zespół szkolny w Skale wybudowany w 2002 r., w bezpośrednim sąsiedztwie Ojcowskiego Parku Narodowego. Jest to wprawdzie poprawna architektura nawiązująca w pewnym sensie do uzdrowiskowych wzorców budowlanych, obecnych w architektonicznej tradycji Ojcowa, lecz zespół ten znajduje się bardzo blisko Parku w oderwaniu od zwartej zabudowy miasta Skały. Lokalizacja tego kompleksu stała się pretekstem do dążenia władz samorządowych do wypełnienia terenami przeznaczonymi pod zabudowę i usługi, dużych obszarów rolnych między zabudową miejską Skały, a wspomnianym zespołem szkolnym. W 2004 roku duże dyskusje wzbudzała koncepcja budowy nowego osiedla mieszkaniowego Cianowice-ogród, liczącego 200 domów, na powierzchni 155 ha, w odległości około 350 m od granicy Parku. Projekt wprawdzie nie został zrealizowany lecz areal przeznaczony pod tę inwestycję podzielono na mniejsze działki, w związku z czym istnieje ryzyko lokowania tam pojedynczej zabudowy mieszkaniowej, jako tzw. zabudowy zagrodowej dla rolnika (obszar ten w Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Miasta i Gminy Skała znajduje się w kategorii gruntów rolnych) na drodze wydawania decyzji o warunkach zabudowy (tzw. wz-tek)⁴.

Kolejnym przykładem podobnych inwestycji jest planowane od 2010 roku odtworzenie uzdrowiskowej zabudowy na wzgórzu Parnas w pobliżu zamku w Pieskowej Skale. Koncepcja budowy ośrodka turystyczno-rekreacyjnego zakłada budowę czterech wielkokubaturowych obiektów hotelowych nawiązujących rzekomo do „turystycznego” i „letniskowego” charakteru dawnej zabudowy na tym wzgórzu. Inwestor dąży do realizacji tego zamierzenia inwestycyjnego pod sprzecznym z historycznym użytkowaniem tego terenu hasłem „przywrócenia zabudowy wypoczynkowej”. Jednak trudno się z tym zgodzić w świetle badań historycznych. Wypoczynkowy charakter miały tu zaledwie dwa niewielkie budynki usytuowane na skraju wzgórza – wille „Słowacki” i „Kraasiński”, które

⁴ Szerzej na ten temat i podobne zagrożenia w sąsiedztwie OPN – zob. Konflikty człowiek – przyroda na obszarach chronionych w Polsce. Materiały konferencji naukowej Sosnowiec – Ojców 16–17 czerwca 2005 r., red. A. Hibszer, J. Partyka, Sosnowiec – Ojców 2005, s. 47–59.



Ryc. 7. Wyłączenie obszarów obejmujących cenne ostoje muraw kserotermicznych w latach 1985–1995.

Objaśnienia symboli: 1 – granica OPN; 2 – granica strefy ochrony ścisłej w 1972 r.; 3 – strefa ochrony ścisłej w 1995 r.

Obszary wyłączone z ochrony ścisłej: a – w 1985 r.; b – w 1989 r.; c – w 1995 r.

Fig. 6. Exclusion of areas including valuable xerothermic grasslands in the years 1985–1995.

Explanation: 1 – ONP border; 2 – border of the strict protection zone in 1972; 3 – strict protection zone in 1995

Areas excluded from strict protection: a – in 1985; b – in 1989; c – in 1995

funkcjonowały krótko (od ok. 1903 do zapewne 1914 roku). Krótkotrwałe funkcjonowanie dwóch niewielkich budynków, przyjmujących na stancję zapewne po kilka kilkanaście osób w sezonie wiosenno-letnim nie może przesłonić wielowiekowego znaczenia tego obszaru jako tzw. Podzamcza, obejmującego głównie zabudowania związane z funkcjonowaniem tu folwarków należących do klucza majątkowego Pieskowej Skały. Różnica pomiędzy formami uzdrowiskowych hoteli czy pensjonatów a zabudową o formie stodół czy obór folwarcznych jest znacząca. Budynki typu folwarcznego były jednokondygnacyjne o uproszczonym rzucie, prostej bryle. Budynki przedstawione w dokumentacji są zaś trój kondygnacyjne, o skomplikowanym rzucie. W przypadku realizacji omawianej inwestycji, powstały tu kompleks hotelowy będzie stanowił element istotnie zaburzający kulturowy krajobraz wzgórza. Od wielu lat jest to teren użytkowany w sposób rolniczy obejmujący pola uprawne, łąki, nieużytki. Projekt ten jest więc radykalną ingerencją w strukturę i fizjonomię krajobrazu. Nowa zabudowa w tym miejscu tworzyłaby nową jakość krajobrazową, ekspansywną przestrzennie i dysharmonijną w stosunku do aktualnego zagospodarowania wzgórza (ryc. 1).

Biorąc pod uwagę obszar samego Parku, niepożądane działania w krajobrazie Doliny Prądnika, są dużym problemem zwłaszcza przy udziale dużego odsetka własności prywatnej w stosunku do obszaru Parku. W większości przypadków działania prywatnych właścicieli gruntów nastawione są na szybki zysk z masowej w sezonie letnim turystyki, kosztem jak najmniejszego nakładu środków finansowych. A jak wiadomo, często wystarczy dodanie we wnętrzu krajobrazowym choćby jednego nawet, ale w niewłaściwym miejscu usytuowanego elementu, by zniweczyć nie tylko piękno, ale nawet dzieło wielu pokoleń. Właściciele niektórych zabytkowych drewnianych budynków, pełniących w XIX wieku rolę pensjonatów, czy właściciele dawnych młynów w dolinie Prądnika przebudowali je na obiekty murowane, bez zachowania typowego dla tego obszaru stylu architektonicznego. Doprowadziło to do nieodwracalnego zaburzenia unikatowego charakteru krajobrazu kulturowego, którego, ze względu na charakter lokalnego krajobrazu i architektury, nazywano w XIX wieku „Polską Szwajcarią”.

Niebywale szybki postęp cywilizacyjny, obserwowany od końca lat 90. XX wieku, spowodował, że współczesne społeczeństwo jest bardzo skomercjalizowane, żyje „tu i teraz”. A niestety takie podejście do świata sprawia, że wartości materialne, chęć zysku, przesłaniają wartości niematerialne a krajobraz kulturowy jest postrzegany jako tło dla działań inwestycyjnych. Przykładowo, w samym centrum Ojcowa znika historyczna zabudowa jak np. kompleks „Zawiszówek”, a w jego granicach lokowane są, kontrastujące z otoczeniem „budki” gastronomiczne. W tym konkretnym przypadku mieszkańcy wsi Ojców na terenie Parku, zamiast być „strażnikami krajobrazu”, bardziej lub mniej świadomie powodują jego niszczenie.

Inną kategorią zagrożeń w odniesieniu do krajobrazu doliny z charakterystycznymi dla tego obszaru murawami kserotermicznymi, były przemiany ustrojowe związane z odejściem od tradycyjnego rolnictwa oraz polityka państwa, preferująca zbiorowiska leśne. W pierwszych latach po utworzeniu OPN nie doceniano wartości środowisk naskalnych z gatunkami ksero- i termofilnymi, które posiadały znaczny udział w krajobrazie Parku zajmując wtedy około 30% jego powierzchni (tj. ok. 430 ha). Według rozporządzenia Rady Ministrów z 1956 r., nieużytki i inne grunty na obszarze Parku, nie nadające się do

trwałej uprawy rolnej przeznaczono pod zalesienie⁵. W ten sposób wiele płątów muraw uznano za nieużytki i przeznaczono do zalesienia, obsadzając je sosną oraz jesionem (np.: Grodzisko, Góra Koronna, środkowa część Doliny Prądnika). Około 14% powierzchni Parku objęto strefą ochrony ścisłej (wówczas nazywaną rezerwatem ścisłym), którą w 1971 r. powiększono do 22% (344,08 ha). W jej obrębie znalazło się wiele masywów skalnych z cenną roślinnością kserotermiczną i o dużych walorach krajobrazowych (m.in. Skały Wernyhory, Skały Wdowie, Skały Kawalerskie i Panieńskie oraz Góra Koronna (Partyka, Klasa, Żółciak 1996–1997). Preferowano wtedy ochronę procesów przyrodniczych i naturalnych zbiorowisk leśnych. Po utworzeniu OPN nastąpił szybki wzrost lesistości tego terenu. W 1957 r. lasy stanowiły 61,7% powierzchni Parku w 1994 już 71,4% (Partyka 2005, 2016).

Znaczny udział w krajobrazie Parku muraw kserotermicznych spowodowany był intensywnym użytkowaniem zboczy dolin głównie przez wypas oraz systematycznie odkrzewianie (Michalik 1985, 1991a; Bąba 1997, 1999, 2001, ryc. 2). Wskutek stopniowej sukcesji lasu formacje skalne i murawy kserotermiczne na zboczach dolin zaczęły zarastać i Dolina Prądnika sukcesywnie traciła swe charakterystyczne walory krajobrazowe (Michalik 1985, ryc. 3, 4). Do przyspieszenia procesu sukcesji wtórnej na zboczach dolin przyczynił się również stopniowy zanik wypasu. Ta forma użytkowania z czasem zupełnie zanikła ze względów ekonomicznych (dla mieszkańców Ojcowa stała się po prostu nieopłacalna). Sąsiedztwo dużych aglomeracji krakowskiej i śląskiej spowodowało, że mieszkańcy doliny Prądnika rezygnowali częściowo lub całkowicie z pracy na roli, emigrując do miast lub w związku z nasilającym się od lat 50. XX w. ruchem turystycznym, przebranżowili swoje gospodarstwa z funkcji rolniczych, w kierunku świadczenia usług turystycznych: noclegowych czy gastronomicznych.

Wyżej wymienione czynniki w efekcie spowodowały, że areał muraw ciepłolubnych w OPN zmniejszył się o około 70% (Bąba 1999). Został także zaburzony ich skład florystyczny i rozpoczęło się stopniowe wymieranie gatunków kserotermicznych. Odnotowano np., że w latach 1960–1996 wyginęło aż 20 gatunków ciepłolubnych (Michalik 1996b; Sołtys, Barabasz-Krasny 2006). W ciągu pierwszych 30. lat istnienia Parku powierzchnia muraw kserotermicznych zmniejszyła się z 30% do 5% powierzchni OPN.

Mniej więcej od połowy lat 70. XX w. następowały coraz większe zmiany w krajobrazie Ojcowskiego Parku Narodowego wskutek naturalnej, wtórnej sukcesji drzew i krzewów w masywach skalnych. Proces ten, okazał się również niekorzystny z punktu widzenia ochrony bioróżnorodności genetycznej, co potwierdziły ówczesne badania S. Michalika (1985). Zmiany te, stały się wyraźnie widoczne w Dolinie Prądnika, zwłaszcza w obrębie takich masywów jak np. Skała Jonaszówka czy w masywach skalnych: Góry Koronnej, Skał Panieńskich, Skały Długiej w Grodzisku (ryc. 5), Skałach Cichych (Sołtys-Lelek, Barabasz-Krasny 2007).

Powierzchnia lasów częściowo zwiększyła się poprzez zalesienia lub pozostawienia do naturalnej sukcesji gruntów rolnych wykupionych lub przejętych przez Park, a częściowo przez zaniechanie użytkowania muraw kserotermicznych i łąk lub przez ich zalesianie. Wynikiem tego było zmniejszenie się powierzchni muraw kserotermicznych, zanik wielu gatunków roślin ciepłolubnych i kserotermicznych, a niektóre z nich zmniejszyły areał występowania do poziomu krytycznego.

⁵ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 14 stycznia 1956 r. w sprawie utworzenia Ojcowskiego Parku Narodowego. Dz.U. z 1956 r. Nr 4, poz. 24 § 8.2.



Ryc. 8. Ojcowski Park Narodowy. Wypas w masywie Góry Koronnej, 2016 r. Fot. A. Klasa

Fig. 6. Ojców National Park. Pasturage on „Koronna” hill, 2016 r. Photo by A. Klasa

Z drugiej jednak strony, w wyniku wielowiekowej działalności człowieka, przeobrażeniom ulegały także lasy i krajobraz leśny. W XIX wieku znaczna część terenu OPN została wylesiona. Dopiero po utworzeniu Parku rozpoczęły się procesy regeneracyjne w naturalnych zbiorowiskach leśnych i zmiany udziału poszczególnych gatunków w drzewostanie, podroście i runie. W przypadku niektórych zbiorowisk leśnych zmiany są wyraźnie zauważalne. W latach 60. XX wieku dominującym zbiorowiskiem na wierzchołku i częściowo na zboczach dolin był bór mieszany z klasy *Vaccinio-Piceetea*, w którym drzewa szpilkowe (sosny, świerki) pochodziły głównie z wcześniejszych nasadzeń. W wyniku trwającego od kilkudziesięciu lat procesu wymierania drzew szpilkowych jego powierzchnia zmalała o 87%, a większość dawnych tzw. borów mieszanych (wg. ujęcia Medwieckiej-Kornaś i Kornasia 1963) ma obecnie charakter regeneracyjnych stadiów lasów liściastych nawiązujących głównie do buczyn (wg. Michalik 2008). Tym samym buczyna karpacka *Dentario glandulosae-Fagetum* zwiększyła swoją powierzchnię około 150%, włączając w to także przebudowę sztucznych świerczyn z żywcem gruczołowatym *Dentaria glandulosa* w runie, np. w Pieskowej Skale (Michalik 2008). Od końca lat 90. XX wieku obserwowana jest ekspansja miesięcznicy trwałej *Lunarna rediviva* w wykształcających się buczynach i jaworzynach, w których gatunek ten występuje łanowo (np. Wąwóz Jamki). Również od 30 lat odnotowuje się ponowny wzrost udziału jodły w drzewostanie. Jodła dominowała w najstarszych drzewostanach w dolinie Prądnika (od Ojcowa po Wąwóz Korytania) i w dolinie Sąspowskiej w latach 20. XX w. kiedy stanowiła 57% drzewostanu, przy jednoczesnym udziale buka i modrzewia na poziomie zaledwie 6% (Chwistek 2008). Sytuacja ta uległa zmianie kiedy silny mróz podczas zimy

1928/29 spowodował poważne szkody, głównie w drzewostanach jodłowych, pociągając za sobą drastyczne zmiany w krajobrazie. Ponadto w latach 1957–2004 Ojcowski Park Narodowy zalesił 93,1 ha gruntów wykupionych lub przejętych od innych podmiotów. W większości przypadków zostały one pozostawione do naturalnego zalesienia na drodze spontanicznej sukcesji, stąd duży udział w lasach Parku młodników i średniowiekowych drzewostanów o charakterze niezbyt typowej postaci grądów (Michalik 2008). Po ponad 60. latach ochrony cel, jakim jest utrzymanie, a w lasach zniekształconych przywrócenie, naturalnego składu drzewostanu, został w znacznej mierze osiągnięty (Chwistek 2008), czego odzwierciedleniem jest zwiększenie obszaru ochrony ścisłej z 249,02 ha w roku 1992 do 292,14 ha od roku 2014.

Przemiany ustrojowe, jakie zaszły na tym terenie po utworzeniu parku narodowego, negatywnie odbiły się także na zbiorowiskach łąkowych i ziołoroślowych. W latach 50. XX wieku, dominującym zbiorowiskiem łąkowym na terenie Parku były łąki rajgrasowe *Arrhenatheretum elatioris* (Medwecka-Kornaś, Kornaś 1963). W latach 1959–1961 zajmowały one około 21% powierzchni Parku (Kornaś, Dubiel 1990). Utrzymywały się one dzięki ustabilizowanym formom ingerencji ludzkiej takich jak ręczne koszenie, ekstensywny wypas i nawożenie obornikiem. W wyniku zmian związanych z zaprzestaniem ich rolniczego użytkowania w latach 1982–1994 ich powierzchnia wynosiła od 9 do ok. 12%. W wyniku przeprowadzonej w latach 2012–2014 inwentaryzacji powierzchni łąk rajgrasowych OPN oszacowano już tylko na 49,75 ha co stanowi około 3% powierzchni Parku.

Od lat 60. XX wieku do końca lat 90. XX. wieku łąki znajdujące się w zarządzie Parku koszone były sporadycznie, jeden raz w roku lub rzadziej, przy czym siano pozostawiano na miejscu (Kornaś, Dubiel 1990). Spowodowało to znaczny rozwój nitrofilnych bylin *Urtica dioica*, *Rumex obtusifolius* i *Galium aparine*. Podczas obserwacji terenowych prowadzonych przez pracowników Działu Naukowo-Edukacyjnego OPN latem 2008 r. na łąkach rajgrasowych w dolinie Sąpsowskiej zaobserwowano obecność gatunków o wysokim wskaźniku troficznym 4-5 (wg Zarzyckiego 1984). Są to wymienione wcześniej: *Urtica dioica*, *Rumex obtusifolius*, które rosną tylko na siedliskach skrajnie żyznych oraz

Ryc. 9. Ojcowski Park Narodowy. Ostoje roślinności kserotermicznej objęte zabiegami ochrony czynnej w latach 2019–2023 oraz lokalizacja „ogrodu ojcowskiego” z siedliskami zastępczymi dla zagrożonych gatunków flory

Objaśnienia do legendy:

1– ostoje muraw kserotermicznych objęte zabiegami ochrony czynnej w latach 2019–2023; 2 – miejsce utworzenia siedlisk zastępczych dla zagrożonych gatunków flory, w formie ogrodu; 3 – rzeki; 4 – drogi; 5 – obszary zabudowane; 7 – granica OPN; 8 – granica otuliny OPN.

Siedliska Natura 2000: a – grąd; b – żyzna buczyna karpacka; c – ciepłolubna buczyna; d – kwaśna buczyna; e – jaworzyna; f – łęgi; g – łąki świeże, h – młaki; i – murawy kserotermiczne

Fig. 10. Ojców National Park. Xerothermic vegetation refuges covered by active protection in the years 2019–2023 and the location of the ‘Ojców garden’ with substitute habitats for endangered species of flora

Key to the legend:

1– xerothermic grasslands with active protection in the years 2019–2023; 2 – place of creation substitute habitats for endangered species of flora in the form of a garden; 3 – rivers; 4 – roads; 5 – building; 7 – ONP border; 8 – ONP buffer zone.

Natura 2000 habitats: a – oak-hornbeam forest; b – Carpathian beech forest; c – thermophilic beech forests; d – acid beech forest; e – sycamore forest; f – riparian forests; g – fresh meadows, h – bog-spring; i – xerothermic grasslands

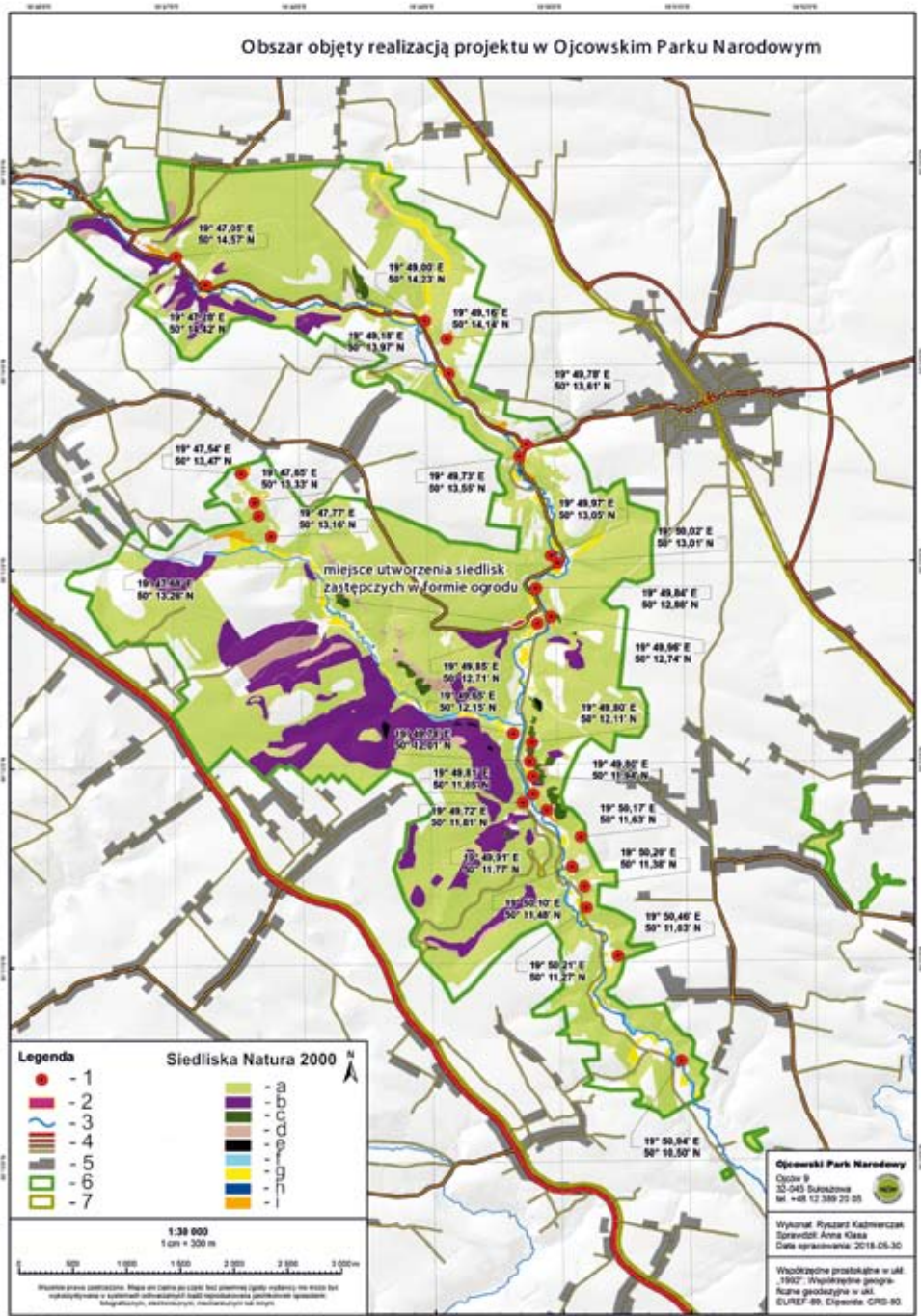


Tabela 2. Przykładowa identyfikacja i ocena istniejących i potencjalnych zagrożeń wewnętrznych i zewnętrznych oraz wskazanie sposobów eliminacji lub ograniczenia tych zagrożeń i ich skutków na podstawie zadań ochronnych Ojcowskiego Parku Narodowego na lata 2020–2022 (*Zarządzenie*...Dz. Urz. Ministra Klimatu z 2020 r. poz. 9)

Table 2. Example identification and assessment of existing and potential internal and external threats and indication of ways to eliminate or reduce these threats and their consequences based on the protection tasks of the Ojców National Park for 2020–2022 (*Ordinance* ... Journal of the Minister of Climate from 2020, item 9)

I. Zagrożenia wewnętrzne istniejące		
Lp.	Identyfikacja i ocena zagrożeń	Sposoby eliminacji lub ograniczania zagrożeń i ich skutków
1.	1. Zmiana składu gatunkowego łąk. 2. Ubożenie zespołów roślinnych i populacji zwierząt bezkręgowych. 3. Degradacja walorów krajobrazowych.	1. Koszenie łąk ze zbiorem i wywozem biomasy lub wypas zwierząt. 2. Usuwanie drzew i krzewów pojawiających się na łąkach w wyniku sukcesji.
2.	Zarastanie skał drzewami i krzewami, powodujące zanik gatunków kserotermicznych i naskalnych roślin i zwierząt, a w konsekwencji ubożenie tych zbiorowisk.	1. Usuwanie odrośli drzew i krzewów, na powierzchniach objętych zabiegami ochrony czynnej, bądź wypas zwierząt gospodarskich. 2. Koszenie powierzchni łącznie z ewentualnym wykopywaniem części podziemnej roślin gatunków obcych oraz roślin gatunków rodzimych ekspansywnych.
3.	Przesłanianie osi widokowych przez nadmierny rozwój drzew i krzewów	Wycinka odrośli drzew i krzewów w miejscach o dużych walorach widokowych (np. w miejscach występowania obiektów zabytkowych, dużych masywów skalnych i ostańców)
4.	1. Zagrożenie walorów kulturowych i krajobrazowych Doliny Prądnika. 2. Niszczenie zabytków budownictwa i architektury.	1. Utrzymanie zabytków kultury materialnej przez okresową konserwację, rewaloryzację i remonty, w tym: stanowisk archeologicznych, zamku w Ojcowie, willi Pod Berłem, willi Pod Koroną, willi Grzybowskiej, Domu Jastrzębskich. 2. Utrzymanie historycznych stawów rybnych w Ojcowie i Pieskowej Skale.
5.	Presja urbanistyczna na terenie Parku, w szczególności dążenie do rozbudowy istniejących obiektów kubaturowych, powodujących zwiększenia zanieczyszczenia powietrza i ograniczenie arealu występowania roślin i zwierząt.	Współpraca z samorządami gminnymi, w tym opiniowanie decyzji o warunkach zabudowy oraz uzgadnianie projekty studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, planów zagospodarowania przestrzennego województwa, w zakresie budowy osiedli mieszkaniowych i innych obiektów kubaturowych

Tabela 3. Przykłady sposobów ochrony czynnej ekosystemów z podaniem rodzaju, rozmiaru i lokalizacji poszczególnych zadań wg zadań ochronnych Ojcowskiego Parku Narodowego na lata 2020–2022 (*Zarządzenie...*Dz. Urz. Ministra Klimatu z 2020 r. poz. 9)

Table 2. Examples of active ecosystem protection methods, specifying the type, size and location of individual tasks according to the protection tasks of the Ojców National Park for 2020–2022 (*Ordinance ... Journal of the Minister of Climate from 2020, item 9*)

II. Sposoby ochrony czynnej ekosystemów na obszarach ochrony czynnej			
B. W łądowych ekosystemach nieleśnych			
Lp.	Rodzaj zadań ochronnych	Rozmiar	Lokalizacja
1.	<p>1. Ochrona łąk i ziołorośli przez wykaszanie zespołów roślinności łąkowej z usuwaniem biomasy lub wypas zwierząt.</p> <p>2. Usuwanie drzew i krzewów wkraczających na łąki w wyniku sukcesji.</p> <p>3. Usuwanie ekspansywnych bylin nitrofilnych.</p>	58,81 ha/rok	<p>1. Oddziały – 1a, 5ax, 5b, 5h, 5p, 5r, 6c, 6m, 6n, 8o, 9a, 9d, 10b, 10f, 15g, 17g, 17h, 17j, 17l, 17n, 18b, 18n, 18t, 20a, 20m, 21b, 21f, 21i, 21o, 21r, 24f, 24g, 24h, 24j, 24k, 24w, 25l, 25j, 25m, 25p, 25r, 26i, 26k, 27b, 28j, 28l, 28n, 28o, 29a, 29d, 29g, 29o, 29s, 29t, 36g, 36h, 36i, 37a, 37c, 37d, 37l, 38b, 39h, 39i, 40a, 40b, 40c, 40cx, 40x, 43m, 43o, 43p, 43r.</p> <p>Działki: 1) Woli Kalinowskiej nr: 19, 22, 32, 52, 54, 66, 71/2, 71/4, 71, 5, 71/9; 2) Wielmoży nr: 247, 248, 250, 252, 253, 266, 267, 268, 269</p>
2.	<p>Ochrona zbiorowisk kserotermicznych i naskalnych przez:</p> <p>1) wykaszanie roślinności, usuwanie drzew i krzewów i ich odrośli (jeden raz w roku), z wywozem biomasy (jeden raz w roku) oraz wypas; 2) usuwanie odrośli na ścianach skalnych.</p>	17,38 ha/rok	<p>Oddziały - 5g, 5m, 5o, 5t, 8h, 8i, 8k, 8n, 9c, 12a, 12h, 12g, 15a, 15b, 15c, 15j, 15k, 15l, 18a, 21a, 21c, 21i, 21l, 21r, 17i, 17l, 17m, 17n, 24a, 24b, 24c, 28i, 28j, 28k, 29k, 29p, 36c, 36d, 36f, 39c, 39f, 39j, 39p, 39r, 44g, 44k</p>
3.	<p>Ochrona krajobrazu przez usuwanie odrośli, pojedynczych drzew i krzewów oraz wykaszanie roślinności zielnej .</p>	Według potrzeb	Obszar Parku

D. Inne, według specyfiki Parku			
1.	Ochrona walorów kulturowych i krajobrazowych Doliny Prądnika przez odsłanianie budynków i obszarów o szczególnej wartości krajobrazowej	Według potrzeb	Obszar Parku
2.	Odstąpienie widoku na górę Okopy od strony Drogi Serpentinej	Pas o szerokości 20 m	Oddział 36j
3.	Utrzymanie i odtworzenie sadów przy osadach Parku	1 ha	Oddziały: 20g, 22c, 28j, 28l, 29m, 29l

Heracleum sphondylium, *Galium verum*, *Cirsium oleraceum* i *Viccia cracca*. Wskaźnik wilgotności odnotowanych gatunków (W 70%), odpowiada warunkom gleb świeżych (wartość wskaźnika 3). Jednakże stwierdzono tu także, występowanie gatunków o wyższym wskaźniku (4) co odpowiada glebom wilgotnym, takich jak: *Lysimachia nummularia*, *Holcus lanatus* czy *Festuca gigantea* oraz gatunków wskaźnikowych dla terenów okresowo wilgotnych, jak: *Agrostis capillaris*, *Cirsium oleraceum*, *Equisetum arvense*, *Aegopodium podagraria*, *Ranunculus repens*. Łąki te są przykładem, że przerwanie ochronny czynnej przyczynia się do szybkiej degradacji tych biotopów, co później znacznie spowalnia proces ich regeneracji. W latach 1958–1959 na łąkach rajgrasowych OPN odnotowywano średnio 50 gatunków na 100 m² (Kornaś, Dubiel 1990), a w 2008 r. już tylko ok. 30. Ponadto zaniechanie wypasu doprowadziło prawie do całkowitego zaniku zbiorowiska pastwiskowego *Lolio-Cynosuretum*, które w latach 50. XX wieku, występowało w OPN powszechnie, choć małymi skrawkami. Obecnie zubożała postać tego zbiorowiska występuje najczęściej w postaci przydomowych trawników (Bąba, Janicka 2014). Strukturę użytkowania ziemi na obszarze Ojcowskiego Parku Narodowego w latach 1957–2014 przedstawiono w tabeli 1.

REALIZACJA OCHRONY KRAJOBRAZU I WARTOŚCI PRZYRODNICZYCH PARKU

Wśród zadań ochronnych Ojcowskiego Parku Narodowego najważniejsze miejsce zajmuje ochrona czynna biocenoz i krajobrazu. Chronić krajobraz dolin Prądnika i Sąsypówki możemy poprzez badania zasobów przyrody, rewaloryzację krajobrazu kulturowego, ochronę zabytków, zespołów zabytkowych czy założeń parkowych i starych sadów.

Jednakże ochrona Parku od początku jego istnienia nasuwała wiele problemów, które wynikały z różnych przyczyn. Należy do nich złożona sytuacja przestrzenna OPN, położenie, mała powierzchnia (w momencie utworzenia zaledwie 1440 ha), wspomniana niekorzystna struktura własnościowa, zagrożenia przemysłowe i żywiolowo rozwijająca się turystyka (Partyka 1990, 2000; Klasa, Sołtys-Lelek 2014), co jest aktualne do dziś.

W ciągu ponad 60. lat istnienia OPN, problemy ochrony jego przyrody były podobne, ale w różnych okresach występowały w różnym natężeniu, co związane jest w dużej mierze ze zmieniającą się sytuacją zewnętrzną – gospodarczą, społeczną i polityczną.

Rozwiązanie części problemów ułatwił plan ochrony OPN zatwierdzony w 1963 r. (pierwszy w polskich parkach narodowych, zwany wówczas planem zagospodarowania przestrzennego), aktualizowany w 1970 r. Na początku lat 90. XX w. opracowano kolejny plan ochrony OPN; od 2012 roku opracowywana jest jego nowa wersja, która w 2019 r. została przedłożona do zatwierdzenia przez Ministra Środowiska. Pierwszy plan według oceny M. Łuczyńskiej-Bruzdy (1981) został zrealizowany w 50%, a jego najważniejszym dokonaniem było uwolnienie dużej części obszaru OPN od samochodowego ruchu tranzytowego poprzez zamknięcie w 1982 r. dla ruchu samochodowego pięciokilometrowego odcinka drogi Ojców–Murownia. Plan ten wnosił także propozycje korekty granic Parku, wyznaczał jego otulinę, która w 1981 r. została zatwierdzona na wspomnianej powierzchni 6777 ha wraz z utworzeniem Zespołu Jurajskich Parków Krajobrazowych w granicach ówczesnego województwa krakowskiego.

W kolejnej ocenie skuteczności planowania szerzej omówiono realizację ochrony zasobów przyrody ożywionej (Partyka, Klasa, Zółciak 1996–1997).

Od końca lat 70. XX w. stopniowo dostrzegano potrzebę wprowadzania korekt w ochronie przyrody. Były to pojedyncze głosy, za którymi nie szły praktyczne rozwiązania, bowiem poglądy o konserwatywnej ochronie były mocno ugruntowane w świadomości wielu osób ze świata nauki i wśród decydentów, a ochronę bierną (ścisłą) uważano za skuteczne zabezpieczenie zbiorowisk roślinnych. Jest to prawda, ale tylko w odniesieniu do ekosystemów leśnych. Łąki wciąż jeszcze były użytkowane gospodarczo przez okolicznych rolników (koszenie i wypas) ale gorzej było ze skałami, które z roku na rok stawały się mniej widoczne spod osłony zwartego płaszcza drzew i krzewów (ryc. 6). Zaczęto się więc zastanawiać nad sposobami ochrony walorów krajobrazowych Doliny Prądnika oraz roślinności kserotermicznej. Powszechnie było wiadomo, że te właśnie walory w połowie lat 50. XX w. uznano za jeden z decydujących czynników utworzenia Ojcowskiego Parku Narodowego. W ciągu kilku następnych lat udało się wypracować optymalny zakres ochrony czynnej i wyznaczyć miejsca dokonywanych zabiegów.

Pierwsze prace nad odslanianiem skałek w Ojcowskim Parku Narodowym podjęto już w 1982 r. głównie dla ochrony rzadkiego gatunku stepowej trawy – ostnicy piórkowatej *Stipa pennata* L. (syn. ostnica Jana *Stipa joannis*), rosnącej na małej skałce Jonaszówka u wylotu Doliny Sąspowskiej (Michalik 1991a; Partyka 2001). Był to impuls do podjęcia eksperymentalnych zabiegów ochronnych dających początek tzw. ochronie czynnej zbiorowisk nieleśnych w Ojcowskim Parku Narodowym.

Wkrótce potem ukazała się wspomniana publikacja prof. S. Michalika (1985), w której ukazano potrzeby, cele i efekty prowadzenia ochrony czynnej. Autor ten wyznaczył na terenie OPN strefy do ochrony czynnej, ochrony ścisłej i restytucji naturalnego krajobrazu. Był to przełom w dyskusjach i postrzeganiu ochrony czynnej przyrody i krajobrazu Parku.

Podjęcie na szerszą skalę ochrony czynnej wymagało jednak zmian w obowiązujących przepisach prawnych. Większość dużych masywów skalnych znajdowała się w strefach ochrony ścisłej (rezerwatach ścisłych). W związku z tym, żadne zabiegi ze względów formalnych nie mogły być tam podejmowane. Podjęcie ochrony czynnej w tych strefach wymagało wyłączenia ich z ochrony ścisłej. W 1985 r. dokonano niewielkiej korekty

Tabela 4. Kulturowy wypas owiec i kóz na wybranych ostojach muraw kserotermicznych w Ojcowskim Parku Narodowym w latach 2014–2019

Table 2. A cultural grazing of sheep and goats on selected xerothermic grasslands in the Ojców National Park in 2014–2019

Lata/ years	Nazwa ostoi/ powierzchnia [ha] Name of area/area [ha]	Okres wypasu/ pasturage time	Prowadzący wypas/ responsible for pasturage	Obsada stada/ herd cast	Projekt/project
2014	Góra Koronna (ok. 1,5 ha)	1 miesiąc (maj), wypas od 5–6 rano do 11–12 po południu.	Ojcowski Park Narodowy	30–40 sztuk owiec rasy olkuskiej (owce były dowożone, liczba owiec była różna w poszczególnych dniach),	NFOŚ „Ochrona ekosystemów nieleśnych Ojcowskiego Parku Narodowego” realizowanego w latach 2013–2014 (czynna ochrona muraw kserotermicznych)
	Grodzisko (ok. 1,0)				
2015	Góra Koronna (ok. 1,5 ha)	Lipiec-sierpień. Wypas całodobowy.	Ojcowski Park Narodowy	20 sztuk owiec rasy górskiej i 1 koza.	NFOŚ w ramach projektu: „Ochrona siedlisk przyrodniczych i gatunków Natura 2000 w Ojcowskim Parku Narodowym” (umowa 324/2015)
			Fundacja Przyroda i Człowiek		„Czynna ochrona reprezentatywnego płatu muraw kserotermicznych w Ojcowskim Parku Narodowym (Dolina Prądnika PLH120004)”
2016	Skały Wdowie (ok 1 ha)	Maj-wrzesień. Wypas całodobowy.	Fundacja Przyroda i Człowiek	26 sztuk owiec rasy olkuskiej i 5 kóz.	Wypas dofinansowany przez WFO-ŚiGW w Krakowie w ramach projektu: „Czynna ochrona muraw kserotermicznych na Górze Koronnej w Ojcowskim Parku Narodowym (SOOS Dolina Prądnika PLH120004)”
	Pilny Dół (ok. 1 ha)				
	Góra Koronna (ok. 1,5 ha)				

2017	Góra Koronna (ok. 1,5 ha)	Maj-wrzesień. Wypas całodobowy.	Fundacja Przyroda i Człowiek	24 sztuki owiec rasy olkuskiej i 4 kozy.	Wypas dofinansowany przez WFO-ŚiGW w Krakowie w ramach projektu: „Czynna ochrona muraw kserotermicznych na Górze Koronnej w Ojcowskim Parku Narodowym (SOOS Dolina Prądnika PLH120004)”
2019	Góra Koronna (ok. 2,0 ha)	10 maj-10 czerwiec. Wypas całodobowy.	Ojcowski Park Narodowy	26 sztuk owiec rasy olkuskiej i 6 kóz.	POIS.02.04.00-00-0017/18: „Ochrona czynna muraw kserotermicznych i naskalnych w Ojcowskim Parku Narodowym oraz utworzenie siedlisk zastępczych dla zagrożonych gatunków flory w formie ogrodu”
	Grodzisko (ok. 1,5 ha)	Czerwiec-lipiec. Wypas całodobowy.	Regionalna Dyrekcja Ochrony Środowiska w Krakowie		POIS.02.04.00-00-0180/16: „Ochrona zagrożonych gatunków i siedlisk chronionych w ramach sieci Natura 2000 w Małopolsce ”
	Zabugaje (ok. 1,5 ha)				

w powierzchni strefy ochrony ścisłej na terenie OPN i z tej formy ochrony wyłączono niektóre kompleksy skalne o łącznej powierzchni zaledwie około 5 ha, m.in. Górę Zamkową w Ojcowie, Panieńskie Skały i część Skał Góry Koronnej naprzeciwko Krakowskiej Bramy. Dopiero w 1995 r. lewe zbocza doliny Prądnika zostały wyłączone z ochrony ścisłej, co umożliwiło prowadzenie ochrony czynnej na szerszą skalę (ryc. 7).

Zabiegi ochrony czynnej stosowane w OPN polegają na usuwaniu drzew i krzewów oraz ich odrośli, a także koszeniu muraw, często wraz z usuwaniem biomasy roślinnej. Powierzchnia objęta zabiegami kształtowała się różnie od lat 80. XX w. W dnach dolin koszono około 40 ha powierzchni łąkowych, a w przypadku muraw kserotermicznych w latach 80. XX wieku zabiegami objęto 6 ostoi muraw kserotermicznych, w latach 90. XX wieku – 9 ostoi, a w latach 2001–2017 około 20 wybranych kompleksów skalnych o łącznej powierzchni wynoszącej ok. 10 ha, co stanowi 0,5% powierzchni Parku.



Ryc. 10. Ojców, pow. Kraków. Rok 2019. Usuwanie odrośli drzew i krzewów w masywie Góry Koronnej przez wyspecjalizowane firmy. Fot. A. Klasa

Fig. 10. Ojców, Kraków district. 2019. Removing tree and shrub offshoots on „Koronna” hill by specialized firms. Photo: A. Klasa

W 2018 roku dzięki wsparciu Regionalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska w Krakowie w ramach projektu LIFE12 NAT/PL/000053 pt. *Ochrona siedlisk kserotermicznych w obszarach Natura 2000 na Wyżynie Miechowskiej* przeprowadzono zabiegi ochrony czynnej obejmując 26 masywów skalnych, a w ich obrębie 29 powierzchni, na których do tej pory nie były prowadzone zabiegi ochrony czynnej muraw kserotermicznych. Większość z nich zlokalizowana była w Dolinie Prądnika, natomiast trzy skały objęte zabiegami – w Wąwozie Koziarnia. Głównym ich celem było poszerzenie obecnych powierzchni muraw kserotermicznych i naskalnych, a tym samym stworzenie warunków dla rozwoju wielu rzadkich gatunków. W wyniku przeprowadzonych prac zwiększył się areał muraw kserotermicznych o 8,5 ha (Baran i in. 2018). Łącznie w latach 1982–2019 zabiegami ochrony czynnej objęto 21 ha muraw kserotermicznych.

W latach 2014–2019 zabiegi ochrony czynnej, na wybranych ostojach muraw kserotermicznych, realizowano również przez wypas stada owiec i kóz. Prowadzono je na powierzchniach: Skały Wdowie, Pilny Dół, Grodzisko, Góra Koronna w Dolinie Prądnika oraz Zabugaje w dolinie Sąspowskiej (ryc. 8). Szczegółowe informacje na temat tych działań zamieszczono w tabeli nr 4.

Ochrona muraw kserotermicznych przez wypas ma na celu nie tylko przywrócenie odpowiednich warunków siedliskowych dla prawidłowego rozwoju gatunków murawowych ale i powrót do dawnych sposobów użytkowania muraw, w tym zaangażowanie lokalnych społeczności w ich ochronę. Występująca w rejonie Skamieniałego Wędrowca w Grodzisku, murawa z kostrzewą bruzdkowaną *Koelerio-Festucetum rupicolae* jest reliktem dawnej gospodarki pasterskiej. Dlatego, poprzez swoje działania Ojcowski Park Narodowy

stara się również przypominać o tradycyjnym wypasie prowadzonym do lat 70. XX wieku w dolinach Prądnika i Sąpsowskiej. Może być to też impulsem w przywracaniu starych i rodzimych ras zwierząt gospodarskich na ten teren.

Ojcowski Park Narodowy w latach 2019–2023 podjął realizację projektu nr POIS.02.04.00-00-0017/18 pn. *Ochrona czynna muraw kserotermicznych i naskalnych w Ojcowskim Parku Narodowym oraz utworzenie siedlisk zastępczych dla zagrożonych gatunków flory w formie ogrodu* współfinansowany ze środków Funduszu Spójności w ramach Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko 2014–2020, typ projektu „2.4.1 Ochrona *in-situ* lub *ex-situ* zagrożonych gatunków i siedlisk przyrodniczych”. Przez pięć lat w ramach projektu, dzięki wsparciu finansowemu Unii Europejskiej (85% wartości zadania) możliwa będzie ochrona siedlisk kserotermicznych w 29 ostojach (masywach skalnych), położonych w Ojcowskim Parku Narodowym, na łącznej powierzchni 17,53 ha (ryc. 9). W ramach tych zabiegów prowadzony będzie także coroczny, całodobowy wypas owiec i kóz w obrębie masywu Góra Koronna, w latach 2019–2023.

Pierwsza część działań polega na utrzymaniu gatunków *in situ* (w miejscu występowania), natomiast druga część projektu obejmie działania *ex-situ* (poza miejscem występowania), wspomagające gatunki rzadkie i chronione, które z różnych względów wymagają specjalnych działań. Są to również gatunki występujące w murawach kserotermicznych. W miejscu nazwanym „Ogrodem Ojcowskim”, dla najcenniejszych elementów flory Parku planuje się utworzyć tzw. stanowiska zastępcze. Ogród ten zlokalizowany będzie koło budynku dyrekcji Ojcowskiego Parku Narodowego (willa „Jadwiga”) i jego budowa ma stanowić uzupełnienie zabiegów ochrony czynnej prowadzonych w ekosystemach Parku. Wizualnie podzielony będzie on na trzy strefy: kserotermiczną z ogrodem skalnym na skarpie, łąkową na wypłaszczeniu terenu pod skarpią i leśną na wschód od budynku.

Celem opisanych powyżej działań jest wspomniana ochrona muraw kserotermicznych, jak też ochrona walorów krajobrazowych. W tym duchu odsłonięto np. zbocza Góry Zamkowej w Ojcowie i Pieskowej Skale by wyeksponować obydwie zamki, od kilku stuleci trwale wpisane w jurajski krajobraz Doliny Prądnika. Ze względów krajobrazowych odsłaniania jest także Brama Krakowska w Ojcowie. Samo odsłanianie skał, oprócz zapewnienia rozwoju roślinności kserotermicznej i naskalnej, ma również ukazać ich walor krajobrazowy – wapienną strukturę podłoża i rozwinięte na nim formy krasowej rzeźby Doliny Prądnika.

Zabiegami ochrony czynnej oprócz muraw objęte są także łąki i ziołorośla. Celem tych zabiegów jest ich utrzymanie w krajobrazie kulturowym oraz przywrócenie typowego dla nich składu gatunkowego. Łąki w dolinach OPN podobnie jak murawy utrzymywały się dzięki regularnemu wypasowi i koszeniu. Zaniechanie tych zabiegów spowodowało ich zarastanie ostrożeniem warzywnym, pokrzywą zwyczajną, szczawiem tępolistnym oraz wkraczanie na nie drzew i krzewów. Regularne zabiegi ochrony czynnej prowadzone są w biotopach łąkowych i ziołoroślowych dopiero od 2001 roku i obejmują około 58 ha rocznie. Polegają one na ich jednokrotnym lub wielokrotnym koszeniu (w zależności od stanu ich zachowania) wraz ze zbiorem biomasy. Objęcie ich zabiegami ochrony czynnej spowodowało, iż zachowały one charakter niżowych łąk świeżych i swoją specyfikę np. związaną z występowaniem licznych gatunków z rodzaju *Alchemilla* (m.in. *Alchemilla crinita*, *A. gabra*, *A. gracilis* czy *A. walasii*). Z gospodarczego punktu widzenia łąki kośne utrzymywane dzięki tradycyjnemu rolniczemu użytkowaniu mogą być uważane za relikty anachronicznego i nieekonomicznego sposobu gospodarowania (Hughes, Huntley 1988).

Problemem wymagającym rozwiązania przy koszeniu łąk jest ograniczenie wykorzystania ciężkiego sprzętu, niszczącego siedlisko w przypadku łąk o dużym stopniu wilgotności. Mogło by to przyczynić się do częściowego ich zabezpieczenia przed ekspansją obcych gatunków ruderalnych, takich jak np. nawłóć późna czy kanadyjska (Guzikowa, Maycock 1986). Celowe byłoby ręczne ich wykaszanie.

Wyznaczania obszarów przeznaczonych do ochrony czynnej dokonuje Dział ds. Ochrony Przyrody przy współpracy z Pracownią Naukowo-Edukacyjną Ojcowskiego Parku Narodowego, której pracownicy na podstawie wieloletnich obserwacji i wyników badań naukowych dokonują oceny stanu zachowania i stopnia zagrożenia roślinności nieleśnej i na tej podstawie typują konkretne obszary do ochrony czynnej. Wnioski takie są zgłaszane do wspomnianych zadań ochronnych (tab. 2). Dokument jest weryfikowany, oceniany, a następnie opiniowany przez Radę Naukową Ojcowskiego Parku Narodowego, po czym przesyłany do ministerstwa celem zatwierdzenia go przez ministra do realizacji. Praktyczną realizacją tych działań zajmuje się Dział ds. Ochrony Przyrody OPN.

Prace związane z ochroną czynną częściowo wykonywane są przez pracowników Parku z brygad leśnej oraz turystycznej, natomiast odsłonięcia stromych ścian skalnych i stromych zbocz doliny, wykonują specjalistyczne firmy, wyłaniane w drodze przetargów (ryc. 10). Działania te, jak wspomniano powyżej, możliwe są do wykonania jedynie dzięki systematycznemu wsparciu ze środków zewnętrznych – krajowych lub europejskich.

Mając na uwadze ochronę unikatowego krajobrazu kulturowego Parku, w 2015 roku Ojcowski Park Narodowy realizował projekt przy wsparciu finansowym Województwa Małopolskiego, polegający na remoncie zabezpieczającym zabytkowego budynku – willa „Pod Berłem”, zlokalizowanego w Ojcowskim Parku Narodowym na działce nr 494, obr. Ojców, gmina Skąła. W latach 2017–2019 realizowano również Projekt w ramach Osii Priorytetowej 6. „Dziedzictwo regionalne Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Małopolskiego na lata 2014–2020” pn. *Zabezpieczenie ruin zamku w Ojcowie z modernizacją infrastruktury turystycznej – etap I* (Umowa nr RPMP.06.01.01-12-0180/16–XVII/26/FE/17). Miał on na celu podjęcie działań w zakresie zabezpieczenia ruin zamku w Ojcowie z modernizacją infrastruktury turystycznej. Projekt realizowany był w obrębie wzgórza zamkowego w Ojcowie; odnowiono jeden z najcenniejszych zabytków Doliny Prądnika, mianowicie pozostałości ojcowskiego zamku – budynek bramny i wieżę. Z kolei w 2018 r. na podstawie umowy nr EZ.0290.1.16.2018 pomiędzy Dyrekcją Generalną Lasów Państwowych a Ojcowskim Parkiem Narodowym, ze środków Funduszu Leśnego dokonano pielęgnacji starodrzewia (284 drzewa) w Parku Zamkowym obejmującym nie tylko samo wzgórze zamkowe ale i jego podnóże.

W celu zachowania cennych elementów krajobrazu kulturowego „Fundacja Przyroda i Człowiek” w 2016 roku realizowała przedsięwzięcie pn. *Ochrona cennych ekosystemów południowej Polski i racjonalne ich udostępnianie*, w ramach programu priorytetowego *Wzmocnienie działań społeczności lokalnych na rzecz zrównoważonego rozwoju*, sfinansowany ze środków Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej. W jego ramach dokonano rewitalizacji i odtworzenia trzech stawów: dwóch na Bukówkach i jednego w Pieskowej Skale oraz uporządkowano stary sad koło osady Bukówki (relikt dawnego użytkowania rolniczego na tym obszarze) oraz dosadzono drzewa owocowe w jego obrębie. Utrzymanie starych sadów na terenie Parku jest niezwykle istotne nie tylko ze względu na to, że są siedliskiem życia wielu gatunków roślin i zwierząt, ale stanowią także pamiątkę tradycji sadowniczej na tym obszarze.

Organem doradczym Ojcowskiego Parku Narodowego jest Rada Naukowa powoływana wcześniej przez ministra właściwego do spraw środowiska, na 5-letnią kadencję. Liczy ona 10–20 osób, głównie pracowników nauki uczelni krakowskich (m.in. botanik, zoolog, leśnik, geolog, geograf, architekt, archeolog). W jej skład mogą też zostać powołani przedstawiciele miejscowych gmin, Lasów Państwowych, Regionalnej dyrekcji Ochrony Środowiska czy pozarządowych organizacji ekologicznych. Rada zbiera się na posiedzenia 2–4 razy w roku lub w zależności od potrzeb.

Wśród wielu realizowanych zadań Ojcowskiego Parku Narodowego znajduje się więc kompleksowa ochrona zasobów przyrodniczych i kulturowych, dokumentacja naukowa i wydawnictwa, udostępnianie turystyczne, działalność edukacyjna i popularyzacja terenu. Najważniejszym zadaniem jest jednak ochrona zasobów przyrodniczych (przyroda ożywiona i nieożywiona), a zwłaszcza wspomniana ochrona czynna biocenoz i krajobrazu OPN. W związku z brakiem zatwierdzonego planu ochrony OPN (który obecnie jest w przygotowaniu), realizację ochrony wyznaczają tzw. zadania ochronne ustalane zwykle na dwa (niekiedy trzy) lata i zatwierdzone przez ministra właściwego do spraw środowiska. Pierwsza część zadań obejmuje identyfikację i ocenę istniejących i potencjalnych zagrożeń wewnętrznych i zewnętrznych oraz sposoby eliminacji lub ograniczania tych zagrożeń i ich skutków (Tab. 2). W drugiej części są omówione sposoby ochrony czynnej ekosystemów z podaniem rodzaju, rozmiaru i lokalizacji poszczególnych zadań (Tab. 3). Wszystkie zadania są realizowane praktycznie tylko w strefach ochrony częściowej i krajobrazowej. Strefa ochrony ścisłej (dawniej, wspomniane rezerваты ścisłe) jest wyłączona z jakichkolwiek zabiegów ochronnych z wyjątkiem gdy przebiega przez nią znakowany szlak turystyczny (np. do Jaskini Łokietka) i względy bezpieczeństwa nakazują usunięcie powalonego lub zawieszzonego nad szlakiem drzewa.

Do realizacji zadań ochronnych Ojcowski Park Narodowy zatrudnia około 40 pracowników etatowych (stan na lata 2019–2020), dodatkowo od 6 do 11 osób w sezonie turystycznym na czas określony. W zatwierdzonych w 2019 r. schemacie organizacyjnym OPN są następujące działy wykonujące główne zadania ustawowe, mianowicie: Dział ds. ochrony przyrody (12 etatów), Pracownia Naukowo-Edukacyjna (5 etatów), Dział ds. Udostępniania (10 etatów). Oprócz tego jest zespół ekonomiczny (4 etaty), Posterunek Straży Parku (3 etaty), Sekcja Administracyjno-Gospodarcza (5 i ½ etatu), Sekretariat (1 etat), Samodzielne stanowisko ds. Inwestycji i Remontów (1 etat), Ochrona Krajobrazu i Zagospodarowanie Przestrzenne (1 etat) oraz kancelaria prawna w systemie zleconym.

REKOMENDACJE

W 2002 roku w ramach Komisji Ochrony Krajobrazu, Przyrody Nieożywionej i Gleb, Państwowej Rady Ochrony Przyrody powstała koncepcja opracowania Czerwonej Księgi Krajobrazu Polski. Każdy z typów krajobrazów ujętych w Czerwonej Księdze zawierał opis miejsca wraz z określeniem jego zagrożeń. Ujęty w niej krajobraz doliny Prądnika określony został jako wybitnie atrakcyjny i unikalny ale jednocześnie stan jego zachowania określono na przekształcony i zagrożony silną degradacją (Baranowska-Janota, Marcinek, Myczkowski 2004).

Dlatego, rozwiązaniem wartym rozważania mogło by być powołanie na gruntach stanowiących własność obcą tzw. parku kulturowego wraz z planem jego ochrony. Park kulturowy to forma ochrony stworzona właśnie z myślą o ochronie krajobrazu kulturowego. Utworzenie parku kulturowego znajduje się w kompetencji rady gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, który powoływany jest na podstawie uchwały. Na obszarze parku kulturowego mogą być ustanowione zakazy i ograniczenia, dotyczące m.in. prowadzenia robót budowlanych oraz działalności handlowej, usługowej, rolniczej, zmiany sposobu użytkowania zabytków nieruchomości, oraz umieszczania tablic, napisów i ogłoszeń reklamowych czy form małej architektury (Myczkowski i in. 2017). Jak podkreślił w swoim artykule Myczkowski i in. (2017), park kulturowy jest autonomiczną formą ochrony krajobrazów kulturowych o walorach zabytkowych, czyli w szczególności dedykowany krajobrazom szczególnym i wymagającym systemowej ochrony.

Propozycja utworzenia trzech parków kulturowych (Pieskoskańskiego, Grodzkiego i Ojcowskiego) była zawarta w projekcie planu ochrony Ojcowskiego Parku Narodowego, który w latach 2016–2018 poddawano wymaganym konsultacjom społecznym. Podczas kilku burzliwych spotkań z lokalnymi społecznościami proponowane zapisy zostały skutecznie oprotestowane w obawie przed spodziewanymi ograniczeniami rozwoju gospodarczego indywidualnych gospodarstw. Dodajmy, że podobne obawy wyrażały gminy „jurajskie” przed utworzeniem Geoparku Jurajskiego, dopatrując się w tej koncepcji utworzenia kolejnej formy ochrony przyrody niosącej nowe nieznane jeszcze ograniczenia. Tymczasem geopark to obszar o dokładnie wyznaczonych granicach, obejmujący stanowiska dziedzictwa geologicznego (geostanowiska) o znaczeniu naukowym dla przyrody nieożywionej, jak również obiekty unikatowe, reprezentatywne dla Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej (w tym także dla obszaru OPN) i jej przeszłości geologicznej. Geopark to nie tylko walory geologiczne, ale promocja regionu również w znaczeniu ekonomicznym, jednakże takie argumenty nie przekonują prywatnych właścicieli i lokalnych samorządów dostrzegających tylko negatywną stronę tworzenia Geoparku, kreującą nowe zagrożenia dla jurajskich wsi.

Niestety podobna sytuacja występuje w znacznej części województwa małopolskiego, gdzie obserwowana jest degradacja charakterystycznych wiejskich układów przestrzennych, zwłaszcza słabe regulacje miejscowe nie chroniące wystarczająco krajobrazu kulturowego, a potencjał narzędzia ochrony w postaci parku kulturowego pozostaje niewykorzystany (D. U. Województwa Małopolskiego z 2018 r., poz. 3215).

Wśród dokumentów strategicznych o istotnym znaczeniu dla kreowania polityki krajobrazowej należy wymienić dwa: Europejską Konwencję Krajobrazową (EKK), będącą wielostronną umową międzynarodową przyjętą przez Radę Europy oraz Koncepcję Przestrzennego Zagospodarowania Kraju do roku 2030 (KPZK). Zawierają one wiele istotnych zapisów optymalizujących działania prokrajobrazowe, mające znaczenie dla kreowania polityki krajobrazowej. Jednakże skuteczność ich wdrażania jest jeszcze daleka od oczekiwań (Degórski 2015). Wdrożenie Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju stanowi szansę na postrzeganie krajobrazu poprzez pryzmat istotnego czynnika rozwojowego dla regionu z jednoczesnym uwzględnieniem jego potencjału przyrodniczego i kulturowego. Obszary charakteryzujące się wysokim potencjałem zasobu krajobrazowego mogą w wyniku audytu zostać objęte ochroną lub też ich zasób w wyniku określonych świadczeń krajobrazowych może stanowić stimulator trajektorii rozwoju (Degórski,

Solon 2014). Takie podejście do postrzegania krajobrazu może stanowić istotny wpływ na zmianę percepcji społecznej i akceptacji działań wdrażających założenia polityki krajobrazowej (Degórski 2015).

Do 2022 roku planowane jest sporządzenie audytu krajobrazowego dla Małopolski. Ma on pozwolić na ochronę i kształtowanie krajobrazu, a zwłaszcza obszarów wyjątkowych – krajobrazów priorytetowych, szczególnie cennych dla społeczeństwa, m.in. ze względu na swoje wartości: przyrodnicze, kulturowe, historyczne, architektoniczne, czy estetyczno-widokowe. Ma on wskazać zagrożenia dla zachowania krajobrazów najcenniejszych i umożliwi korygowanie polityki rozwoju województwa, w tym: rekomendacje i wnioski dotyczące kształtowania i ochrony krajobrazów w obrębie krajobrazów priorytetowych oraz w obrębie np. parków.

Współcześnie, pozytywne przykłady działań człowieka w Dolinie Prądnika realizowane na gruntach prywatnych współgrające z otaczającym krajobrazem i przyrodą należą do rzadkości. Jednym z nich może być renowacja zabytkowej osady młynarskiej „Boroniówka” z zabudowaniami pochodzącymi z roku 1850. Zabytkowy kompleks od lat 90. XX wieku popadał w ruinę. Odnowiony i udostępniony od 2015 r. znów działa napędzany wodą Prądnika. Wzdłuż polnej drogi dojazdowej prowadzącej do osady odsłonięto także niewielkie wapienne skałki, poprzez częściowe usunięcie porastających je drzew i krzewów. Natomiast zbiorowiska łąkowe w obrębie posesji częściowo utrzymywane są dzięki wypasowi zwierząt hodowlanych.

Przeprowadzenie audytu dla krajobrazu Doliny Prądnika w granicach Ojcowskiego Parku Narodowego, jego otuliny i szerzej – dorzecza Prądnika od wsi Sułoszowa po Prądnik Korzkiewski włącznie, pozwoliłoby na ponowną ocenę walorów przyrodniczych i krajobrazowych tego terenu, ich identyfikację, klasyfikację, ocenę wartości i wyszczególnienie zagrożeń oraz na określenie możliwości ochrony tego obszaru w perspektywie następnych kilkudziesięciu lat. Procedura taka, byłaby zbieżna z planowanym audytem krajobrazowym dla całego województwa (Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r.). Stanowiłaby równocześnie wyróżnienie krajobrazu lokalnego i jego walorów jako indywidualnej jednostki przestrzennej w skali województwa małopolskiego (por. Solon in. 2015).

MONITORING I OCENA EFEKTÓW ZABIEGÓW OCHRONY CZYNNEJ MURAW

Wraz z podjęciem ochrony czynnej wprowadzono w Parku monitoring skutków tego rodzaju zabiegów, obejmując nim kilka wybranych powierzchni badawczych. Monitorowanie to prowadzone jest na dwóch płaszczyznach: obserwacja całych zagrożonych zbiorowisk murawowych oraz obserwacja populacji ciepłolubnych gatunków rzadkich i zagrożonych.

Wyniki prowadzonych monitoringów wskazują jednoznacznie korzystny wpływ zastosowanych zabiegów ochrony czynnej na skład florystyczny i strukturę muraw. Im dłuższy okres bierzemy pod uwagę, tym pozytywne zmiany stają się coraz bardziej widoczne. W murawach objętych zabiegami zahamowano proces ich zarastania przez drzewa i krzewy, a skład gatunkowy wielu z nich podwoił się (Sołtys-Lelek, Barabasz-Krasny 2011a).

Pozytywnym efektem stosowania zabiegów ochrony czynnej jest również zahamowanie spadku liczebności gatunków kserotermicznych i wzrost liczebności populacji niektórych z nich. Obserwuje się to np. w przypadku rzadkich i zagrożonych gatunków takich jak: wiśnia karłowata *Cerasus fruticosa* Pall., aster gawędka *Aster amellus* L., dziewanna austriacka *Verbascum chaixii* ssp. *austriacum*, macierzanka wczesna *Thymus praecox* Opiz, turzycza stopowata *Carex pediformis* C. A. Mey., czy zawilec wielkokwiatowy *Anemone sylvestris* L. (Soltys-Lelek, Barabasz-Krasny 2011b).

Tempo regeneracji muraw kserotermicznych zależy od stopnia ich przekształcenia. Im bardziej przekształcona murawa tym trudniej przywrócić jej typowy skład gatunkowy. Pozytywne efekty stosowania zabiegów ochrony czynnej zachodzą szybciej w tych płatach muraw kserotermicznych, które rosną na niezbyt głębokiej glebie i przed zabiegami nie były porośnięte zwartymi zaroślami. W przypadku gdy przed zabiegami murawę porastały gęste zarośla, odtworzenie jej w krótkim czasie przy zastosowaniu tylko koszenia jest niemożliwe, gdyż silnie światłolubne gatunki nie są w stanie przetrwać niekorzystnego okresu w postaci nasion w glebie. Dlatego też, aby zabiegi ochrony czynnej były skuteczne, konieczna jest obecność fragmentów tzw. „starych muraw” jako ostoi bogatej flory kserotermicznej (Bąba 2007).

Stosowanie zabiegów ochrony czynnej w płatach muraw kserotermicznych wywiera korzystny wpływ na utrzymanie i odbudowę w pewnych warunkach ich typowego składu gatunkowego. Wpływa również pozytywnie na rozszerzanie areалу zbiorowisk murawowych. Ochrona czynna zabezpiecza nie tylko różnorodność zbiorowisk muraw kserotermicznych, ale także występujące w nich populacje gatunków zagrożonych, np. takich jak: *Aster amellus*, *Stipa pennata*, *Cerasus fruticosa*, *Melica transilvanica* czy *Verbascum chaixii* ssp. *austriacum* itp. Jest to szczególnie ważne z punktu widzenia ochrony bioróżnorodności OPN.

Regeneracja muraw kserotermicznych jest procesem powolnym i bardzo kosztownym. Następuje tylko w przypadku systematycznego wykonywania zabiegów ochrony czynnej. Co rok lub co dwa lata, w zależności od stopnia tempa wzrostu, należy usuwać odrosła drzew i krzewów oraz stosować coroczne niskie wykaszanie darni murawy w okresie jesiennym (wskazane jest nawet jej uszkodzenie) wraz ze zbiorem suchej biomasy roślinnej. Niezwykle istotnym elementem uzupełniającym stosowane zabiegi ochrony czynnej jest wprowadzenie wypasu.

Od 2014 roku prowadzony jest monitoring efektów kulturowego wypasu owiec i kóz w masywie Góry Koronnej (436 m n.p.m., GPS: 559354.328, 259092.712). W trakcie jego prowadzenia zanotowano pozytywne efekty, takie jak: zmniejszenie pokrycia powierzchni przez krzewy i wysokości runi oraz pokrycia przez mszaki. Wzrosła natomiast liczba i pokrycie powierzchni przez gatunki murawowe. Ponadto pojawiły się terasy zwierzęce i została uruchomiona erozja zbocza. Zwiększył się niestety również udział roślin ruderalnych i potencjalnie inwazyjnych, co jest wynikiem zaburzeń związanych z prowadzeniem wypasu. Należy mieć jednak na uwadze, że jest to zjawisko typowe dla pierwszych etapów odtwarzania muraw (Janicka i in. 2019).

Prowadzone zabiegi ochrony czynnej, oprócz efektów ochronnych i naukowych mają także wymiar edukacyjny. Zespół pracowników Działu ds. Udostępniania OPN prowadzi zajęcia terenowe z młodzieżą i dla przewodników oprowadzających wycieczki po terenie Parku. Ich podstawowym zadaniem jest kształtowanie postaw i zachowań ludzi w odniesieniu do środowiska przyrodniczego, przygotowanie ich do samodzielnego

i odpowiedzialnego decydowania o otaczającym świecie. Ochrona czynna prowadzona w obszarach tak zmienionych wskutek działalności człowieka jak Ojcowski Park Narodowy, może wykształcić m.in. wśród młodego pokolenia właściwe spojrzenie na potrzebę zachowania biocenoz naturalnych i kulturowego krajobrazu.

UWAGI KOŃCOWE

Rozważania na temat ochrony czynnej w Ojcowskim Parku Narodowym nasuwają następujące wnioski:

– do zachowania krajobrazu kulturowego Doliny Prądnika konieczny jest udział człowieka,

– realizacja kompleksowej ochrony krajobrazu kulturowego jako ochrona swoistej mozaiki elementów przyrodniczych, geograficznych, historycznych i kulturowych jest utrudniona poprzez brak stosownych jednolitych uregulowań prawnych,

– zabiegi ochrony czynnej mają istotne znaczenie dla przetrwania muraw kserotermicznych oraz zbiorowisk łąkowych i ziołoroślowych Parku. Umożliwiają bowiem zarówno ich zachowanie jak i w określonych przypadkach odbudowę ich składu gatunkowego,

– ochrona czynna zabezpiecza różnorodność gatunkową zbiorowisk muraw kserotermicznych i łąkowych, ale także występujące w nich populacje zagrożonych gatunków grzybów, roślin i zwierząt,

– regeneracja zdegradowanych stadiów muraw kserotermicznych następuje tylko w przypadku systematycznego wykonywania zabiegów ochrony czynnej (wykaszenie, wypas).

W ciągu ponad 60. lat istnienia OPN realizacja ochrony nie była jednakowo skuteczna. Utworzenie Parku na pewno powstrzymało nadmierną eksploatację terenu, zwłaszcza urbanizację i postępującą degradację zasobów przyrodniczych. Pozwoliło też zachować różnorodność i bogactwo przyrodnicze oraz naturalny i tradycyjny krajobraz. Ograniczyło presję osadniczą, jaka dotknęła okoliczne wsie, czego przykładem może być sąsiadująca z Parkiem Sułoszowa. Jednak nie zdołało jej całkowicie wyeliminować, wciąż pojawiają się kolejne konflikty związane z wyznaczaniem nowych terenów budowlanych w bezpośrednim sąsiedztwie OPN, zwłaszcza w kontekście konsultowanego z lokalnymi samorządami planu ochrony Parku. Jednakże mimo tych problemów rysuje się przewaga sukcesów w ochronie przyrody OPN nad porażkami, które wynikają głównie z bliskiego sąsiedztwa dużego miasta (aglomeracja krakowska), nieuregulowanej struktury własnościowej i ograniczeń finansowych, jakie dotyczą parki narodowe.

PIŚMIENICTWO

Alexandrowicz S. W. 1988. *The stratigraphy and malacofauna of the Holocene sediments of the Prądnik River Valley*. "Bulletin of the Polish Academy of Sciences, Earth Sci-ences", **36**, 2: 109–120.

Baran J., Klasa A., Sołtys-Lelek A. 2018. *Raport z prac przeprowadzonych w zbiorowiskach kserotermicznych Ojcowskiego Parku Narodowego w 2018 roku*. „Prądnik. Prace Muz. Szafera”, **28**: 75–90.

Baranowska-Janota M., Marcinek R., Myczkowski Z. 2004. *Czerwona księga krajobrazu Polski. Projekt pilotażowy tematu* (Opracowanie na zlecenie Ministerstwa Środowiska). 96 ss. Kraków.

Bąba W. 1997. *Ochrona czynna zbiorowisk murawowych w Ojcowskim Parku Narodowym*, [w:] *4 Międzynarodowa Szkoła Ochrony Przyrody Obszarów Krasowych, Smoleń 3-6.09.1996 r.* red. K. Bąk, G. Morcinek. Będzin, s. 27–32.

Bąba W. 1999. *Murawy kserotermiczne w Planie Ochrony Ojcowskiego Parku Narodowego*. „Przegląd Przyrodniczy”, t. **10** (1-2): 129–136.

Bąba W. 2001. *Zmiany w populacji wisienki stepowej *Cerasus fruticosa* Pall. w Ojcowskim Parku Narodowym*, [w:] *Badania naukowe w południowej części Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej*, red. J. Partyka. Ojców, s. 151–156.

Bąba W. 2007. *Ochrona czynna i bierna ekosystemów*, [w:] *Integralna ochrona przyrody*, red. M. Grzegorzczak. Kraków, s. 93–96.

Bąba W., Janicka M. 2014. *Dokumentacja do planu ochrony Ojcowskiego Parku Narodowego. Operat ochrony ekosystemów nieleśnych Ojcowskiego Parku Narodowego i obszaru Natura 2000 „Dolina Prądnika”*. Manuskrypt. Biuro Urządzania Lasu i Geodezji Leśnej Oddział w Krakowie. Kraków. 200 s

Biderman A. W. 1990. *Naturalne i antropogeniczne zróżnicowanie szaty roślinnej Ojcowskiego Parku Narodowego*. „Prądnik. Prace Muz. Szafera”, **1**: 27–30.

Biderman A. W. 1991. *Zagrożenie zasobów naturalnych Ojcowskiego Parku Narodowego*. „Chrońmy Przyrodę Ojczyzną”, **47**, 3: 22–30.

Chwistek K. 2008. *Struktura i dynamika drzewostanów Ojcowskiego Parku Narodowego*, [w:] *Monografia Ojcowskiego Parku Narodowego. Przyroda*, red. A. Klasa, J. Partyka. Ojców: 207–240.

Cyrek K. 2006. *Paleolit Jury Ojcowskiej*, [w:] *Jura Ojcowska w pradziejach i początkach państwa Polskiego*, red. J. Lech, J. Partyka. Ojców: 313–334.

Degórski M. 2015. *Polityka krajobrazowa w Polsce: wyzwania i szanse. Problemy Ekologii Krajobrazu*. Tom **XL**: 13–25.

Degórski M., Solon J. 2014. *Ecosystem services as a factor strengthening regional development trajectory*, „*Ekonomia i Środowisko*”, **51**, 4: 48–57.

Dziennik Urzędowy województwa małopolskiego z dnia 18 kwietnia 2018 r. poz. 3215

Guzikowa M., Maycock P. F. 1986. *The invasion and expansion of three North American species of goldenrod (*Solidago canadensis* L. sensu lato, *S. gigantea* Ait. and *S. graminifolia* (L.) Salisb.) in Poland*. „*Acta Societatis Botanicorum Poloniae*” **55**: 367–384.

Hibszar A. 2013. *Parki Narodowe w świadomości i działaniach społeczności lokalnych*. Wyd. Uniwersytet Śląski. Katowice.

Hughes J., Huntley B. 1988. *Upland hay meadows In Britain – their vegetation, management and future*, [w:] *The Cultural Landscape – Past, Present and Future*, red. H. H. Birks, H. J. B. Birks, P. E. Kaland, D. Moe. Cambridge: 91–110.

Izdebski H. 2013. *Ideologia i zagospodarowanie przestrzeni*, Wolters Kluwer. Warszawa 2013.

Janicka M., Sołtys-Lelek A., Baran J. 2019. *Wpływ wypasu na skład gatunkowy muraw kserotermicznych na eksperymentalnej powierzchni badawczej „Góra Koronna” w Ojcowskim Parku Narodowym*. „Prądnik. Prace Muz. Szafera”, **29**: 7–22.

Kalinowska A. 2014. *Idea i miejsce parków narodowych w XXI wieku parki narodowe w systemie ochrony przyrody w Polsce – stan obecny i przyszłość*. Wyd. Instytut Badawczy Leśnictwa. Sękocin.

Klasa A., Sołtys-Lelek A. 2014. *Aktualne problemy ochrony przyrody Ojcowskiego Parku Narodowego (Polska południowa)*. „Prądnik. Prace Muz. Szafera”, **23**: 7–52.

Kołodziejwski S. 2006. *Jura Ojcowska w średniowieczu*, [w:] *Jura Ojcowska w pradziejach i początkach państwa Polskiego*, red. J. Lech, J. Partyka. Ojców, s. 547–574.

Kornaś J., Dubiel E. 1990. *Przemiany zbiorowisk łakowych w Ojcowskim Parku Narodowym w ostatnim trzydziestoleciu*. „Prądnik. Prace Muz. Szafera”, 2: 97–106.

Krajewski P., Mastalska-Cetera B., 2016. *Rola audytu krajobrazowego w kontekście za-sad funkcjonowania wybranych obszarów chronionych*. Problemy Ekologii Krajobrazu. Dynamika zmian w krajobrazie. Tom XLIII. 63–71.

Kulczyk-Dynowska A. 2018. *Parki narodowe a funkcje turystyczne i gospodarcze gmin terytorialnie powiązanych*. Wyd. Uniwersytet Przyrodniczy. Wrocław.

Łuczyńska-Bruzda M. 1981. *Skuteczność planowania przestrzennego Ojcowskiego Parku Narodowego*. Kraków.

Medwecka-Kornaś A., Kornaś J. 1963. *Mapa zbiorowisk roślinnych Ojcowskiego Parku Narodowego*. „Ochrona Przyrody”, 29: 17–87.

Michalik S. 1974. *Antropogeniczne przemiany szaty roślinnej Ojcowskiego Parku Narodowego od początków XIX wieku do 1960 roku*. „Ochrona Przyrody”: 39: 65–154.

Michalik S. 1985. *Ochrona czynna biocenoz i krajobrazu w Ojcowskim Parku Narodowym*. „Parki Narodowe i Rezerваты Przyrody”, 6, 2: 43–56.

Michalik S. 1990a. *Przemiany roślinności kserotermicznej w czasie 20-letniej sukcesji wtórnej na powierzchni badawczej „Grodzisko” w Ojcowskim Parku Narodowym*. „Prądnik. Prace Muz. Szafera”, 2: 43–52.

Michalik S. 1990b. *Sukcesja wtórna i problemy aktywnej ochrony biocenoz półnaturalnych w parkach narodowych i rezerwach przyrody*. „Prądnik. Prace Muz. Szafera”, 2: 175–198.

Michalik S. 1991. *Ochrona czynna stanowiska ostnicy Jana Stipa joannis Cel., na Skale Jonaszówka w Ojcowskim Parku Narodowym*. „Prądnik. Prace Muz. Szafera”, 3: 175–181.

Michalik S. 1996a. *Operat zbiorowisk (ekosystemów) nieleśnych Ojcowskiego Parku Narodowego (mscr.)*, Instytut Ochrony Przyrody PAN. Kraków.

Michalik S. 1996b. *Operat ochrony gatunkowej flory Ojcowskiego Parku Narodowego (mscr.)*, Instytut Ochrony Przyrody PAN. Kraków.

Michalik S. (red.). 1991b. *Zbiorowiska roślinne i waloryzacja szaty roślinnej terenu Ojcowskiego Parku Narodowego (mscr.)*, Zakład Ochrony Przyrody i Zasobów Naturalnych PAN. Kraków.

Michalik S. 2008. *Zbiorowiska roślinne Ojcowskiego Parku Narodowego*, [w:] *Monografia Ojcowskiego Parku Narodowego. Przyroda*, red. A. Klasa, J. Partyka. Ojców, s. 179–206.

Mika M., Pawlusiński R., Zawilińska B. 2015. *Park narodowy a gospodarka lokalna. Model relacji ekonomicznych na przykładzie Babiogórskiego Parku Narodowego*. Wyd. Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ. Kraków.

Model optymalizacji funkcjonowania parków narodowych w Polsce w otoczeniu społeczno-gospodarczym, red. B. Walas. Wyd. Wyższa Szkoła Turystyki i Ekologii. Sucha Beskidzka, 2019.

Myczkowski Z., Marcinek R., Siwek A. 2017. *Park kulturowy jako forma ochrony krajobrazu kulturowego (historycznego). Analiza skuteczności ochrony krajobrazu za pomocą szczególnej formy ochrony z mocy ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wraz ze sformulowaniem wniosków w zakresie propozycji zmian legislacyjnych*. OT NID Kraków. 65 s.

Partyka J. 1990. *Ogólna charakterystyka Ojcowskiego Parku Narodowego. Presje i zagrożenia*. „Prądnik. Prace Muz. Szafera”, 1: 19–25.

Partyka J. 2000. *Ojców jako przykład wsi funkcjonującej w parku narodowym – konflikt czy współdziałanie?*, [w:] *Problemy ochrony i użytkowania obszarów wiejskich o dużych walorach przyrodniczych*, red. S. Radwan Z. Lorkiewicz, Wyd. UMCS. Lublin: 201–206.

Partyka J. 2001. *Pierwsze doświadczenia w ochronie czynnej na terenie Ojcowskiego Parku Narodowego*, [w:] *Badania naukowe w południowej części Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej*, red. J. Partyka. Ojców, s. 481–485.

Partyka J. 2005. *Zmiany w użytkowaniu ziemi na obszarze Ojcowskiego Parku Narodowego w ciągu XIX i XX wieku*. „Prądnik. Prace Muz. Szafera”, **15**: 7–138.

Partyka J. 2009. *Postrzeganie krajobrazu naturalnego i kulturowego w opisach podróży dziewiętnastowiecznych naturalistów*, [w:] *Sztuka i podróżowanie. Studia teoretyczne i historyczno-artystyczne*, red. P. Krasny, D. Ziarkowski, wyd. Instytut Historii Sztuki UJ, Instytut Turystyki i Rekreacji AWF w Krakowie, Ojcowski Park Narodowy. Kraków – Ojców, s. 149–157.

Partyka J. 2010a. *Krajoznawstwo – badania naukowe – ochrona przyrody. Refleksje na marginesie XIX-wiecznych opisów podróży, relacji pamiętnikarskich i ikonografii z Doliny Prądnika*, [w:] *Autokreacja poprzez turystykę*, red. M. K. Leniartek, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Zarządzania „Edukacja”. Wrocław 2010, s. 277–289.

Partyka J. 2010b. *Dolina Prądnika w listach, relacjach pamiętnikarskich i wspomnieniach z podróży w XIX wieku*, [w:] *Śladami romantyków. Profesorowi Zbigniewowi Sudolskiemu w osiemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. E. Kasperski, O. Krysowski, wyd. Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego. Warszawa, s. 197–208.

Partyka J. 2016. *Krajobraz kulturowy Doliny Prądnika*, [w:] *Monografia Ojcowskiego Parku Narodowego. Dziedzictwo kulturowe*, red. J. Partyka. Wyd. OPN. Ojców, s. 339–354.

Partyka J., Klasa A. 2008. *Ojcowski Park Narodowy. Wiadomości ogólne*, [w:] *Monografia Ojcowskiego Parku Narodowego. Przyroda*, red. A. Klasa, J. Partyka. Ojców, s. 19–28.

Partyka J., Klasa A., Żółciak J. 1996–1997. *Sukcesy i porażki ochrony przyrody Ojcowskiego Parku Narodowego*. „Folia Geographica, series Geographica-Physica”, **28**: 79–91.

Partyka J., Ziarkowski D. 2016. *Dziedzictwo uzdrowiska w Ojcowie*, [w:] *Monografia Ojcowskiego Parku Narodowego. Dziedzictwo kulturowe*, red. J. Partyka. Wydawnictwo OPN. Ojców: 305–338.

Partyka J., Żółciak J. 2005. *Konflikt człowiek–przyroda na przykładzie Ojcowskiego Parku Narodowego*, [w:] *Między ochroną przyrody a gospodarką – bliżej ochrony. Konflikty człowiek przyroda na obszarach prawnie chronionych w Polsce*, red. A. Hibszer, J. Partyka. Sosnowiec–Ojców: 32–42.

Partyka J., Żółciak J. 2009. *Ochrona dziedzictwa Ojcowskiego Parku Narodowego czy doraźne korzyści? Trudny wybór*, [w:] *Gospodarka i przestrzeń*, red. B. Domański, W. Kurek, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet Jagielloński. Kraków: 227–236.

Radziejowski J. 2011. *Obszary chronionej przyrody. Historia, stan obecny, wyzwania przyszłości*. Wyd. Wszechnica Polska. Warszawa.

Solon J., Chmielewski T. J., Myga-Piątek U., Kistowski M. 2015. *Identyfikacja i ocena krajobrazów Polski – etapy i metody postępowania w toku audytu krajobrazowego w województwach*. „Problemy Ekologii Krajobrazu”, **50**: 55–76.

Sołtys A., Barabasz-Krasny B. 2006. *Przemiany roślinności kserotermicznej na powierzchni badawczej „Grodzisko” w Ojcowskim Parku Narodowym*. „Prądnik. Prace Muz. Szafera”, **16**: 89–118.

Sołtys-Lelek A., Barabasz-Krasny B. 2007. *Wpływ zabiegów ochrony czynnej muraw kserotermicznych na walory krajobrazowe Doliny Prądnika (Ojcowski Park Narodowy)*, [w:] *Doliny rzeczne. Przyroda-Krajobraz-Człowiek*. „Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG”, **7**: 147–158.

Sołtys-Lelek A., Barabasz-Krasny B. 2011a. *Rebuilding of species composition of xerothermic grasslands in selected research areas in the Ojców National Park*, “Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Sectio C”, **66** (1): 39–54.

Sołtys-Lelek A., Barabasz-Krasny B. 2011b. *Efficiency assessment of different forms of flora and vegetation protection in the Ojców National Park (southern Poland)*, “Botanica – Steciana”, **15**: 19–30.

Trzcionka P. 2004. *Ojców, Skala i okolice na tle struktury społeczno-gospodarczej powiatu olkuskiego w XIX wieku – próba charakterystyki*, [w:] *Zróżnicowanie i przemiany środowiska przyrodniczo-kulturowego Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej, t. 2 – Kultura*, red. J. Partyka. Ojców: 403–414.

Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. „O ochronie przyrody” (tekst jedn. Dz. U. z 2020 r., poz. 55).

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu. (Dz. U. 2015 poz. 774)

Willman J.C., Ginter B., Hernando R., Lozano M., Sobczyk K., Stefański D., Szczepanek A., Wertz K., Wojtal P., Zajac M., Zarzecka-Szubińska K., Valde-Nowak P. 2019. *Paleobiology and Taphonomy of a Middle Paleolithic Neandertal Tooth from Ciemna Cave, Southern Poland*. „J Paleo Arch” **2**, 359–377

Zachariasz A. 2008. *Ojcowski Park Narodowy*. „Czasopismo Techniczne” [Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej] **105**, 1-A: 5–27.

Zawilińska B., Kochel L. 2018. *Spoleczne postrzeganie rozwoju zabudowy w Ojcowskim Parku Narodowym i jego otulinie*. „Biuletyn KPZK PAN”, Zeszyt **272**: 344–355.

Zarządzenie Ministra Klimatu z dnia 13 stycznia 2020 r. w sprawie zadań ochronnych dla Ojcowskiego Parku Narodowego (Dz. Urz. Ministra Klimatu z 2020 r. poz. 9).

Strony internetowe

<https://powietrze.malopolska.pl/wp-content/uploads/2019/05/Projekt-ekoMa%C5%82opolska.pdf> (dostęp: marzec 2020)

SUMMARY

Poland has today 23 national parks which cover 1% of the country. Among ten forms of nature protection in Poland, national parks have the highest rank. The Ojców National Park, was established in 1956 and is the smallest national park in Poland, with an area of barely 2163,21 ha. It lies in the southern part of the Kraków-Częstochowa Upland, 15 km from Kraków. The Park is characterized by the harmony of its unique natural features, animate and inanimate, and the coexistence of natural and cultural elements.

The protection of this valuable fragment of Polish landscape was always a big challenge. The park was created in a complex spatial situation resulting from its location, small area, adverse ownership structure, industrial threats and expansively developing tourism. In the 1950s new concepts of nature conservation were beginning to take shape in Poland. Much attention was devoted to conservation and restoration of forests, while non-forest communities, like meadows and xerothermic grasslands were considered as wastelands. Many such areas were afforested or left to secondary succession. As a result, till the 1990s the area of grasslands had diminished by 70% and the landscape values of the park were, in a great extent, lost. In order to protect the grasslands and the unique landscape of the Jura Valley, in the 1980s the concept of active protection arose. However, concrete measures such as mowing, uncovering rocks, etc. were only implemented on a large scale in the 1990s. Monitoring carried out by the Ojców National Park shows that active treatments protect the diversity of xerothermic grassland communities and the accompanying populations of valuable plant species.

During the more than sixty years of the Park's existence, in spite of many difficulties, its activities have made it possible to preserve the richness of nature and the natural and traditional cultural landscape of the region. Successes in nature conservation far outweighs failures, resulting primarily from unregulated ownership structure and financial constraints.